

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İTALYAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**PRIMO LEVI’NİN YAPITLARINDA OTOBİYOGRAFİK
ÖĞELER VE İRONİ KAVRAMI**

Doktora Tezi

İLHAN KARASUBAŞI

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ EV EDEBİYATLARI
(İTALYAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**PRIMO LEVI’NİN YAPITLARINDA OTOBİYOGRAFİK
ÖĞELER VE İRONİ KAVRAMI**

Doktora Tezi

İLHAN KARASUBAŞI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. NEVİN ÖZKAN

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İTALYAN DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

**PRIMO LEVI’NİN YAPITLARINDA OTOBİYOGRAFİK
ÖĞELER VE İRONİ KAVRAMI**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	s.1
Giriş.....	s.2
Primo Levi'nin Yaşamı.....	s.4
Primo Levi'de Psikolojik Öğeler ve İroni Kavramı.....	s.11
İletişim ve İroni Kavramı.....	s.18
Anı-Bellek İkilişinin Önemi.....	s.36
Primo Levi'ye Göre Gerekliklik.....	s.57
Levi-Zekâ-Boccaccio Üçlemesi.....	s.66
Levi'de Ölçülü ve Tutarlı Davranmanın Önemi.....	s. 68
Ölçülüğün Önemi.....	s. 72
Kendini Tanımak, kendi Sınırlarını Bilmek.....	s. 76
Bakış Açısı ve Zaman Kavramının Önemi.....	s. 83
Primo Levi ve Sıradan Olmanın Önemi.....	s. 87
Primo Levi'de Dostluk ve Anlatım.....	s. 90
İroni.....	s.100
Sonuç.....	s.121
Özet.....	s.123
Abstract.....	s.125
Kaynakça.....	s.126

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının gerçekleşmesinde emeği geçen ve benden her zaman destek ve yardımlarını esirgemeyen Tez İzleme Komitemin değerli üyeleri Prof. Dr. Ayfer Altay ve Doç. Dr. Kıymet Giray hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca bir çok kaynağa ulaşmamda ve tez çalışmamda beni yönlendiren Prof. Dr. Raniero Speelman'a da sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Aynı zamanda bana gerekli araştırmalarım için zaman ve alan tanıyan Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Necdet Adabağ'a ve diğer hocalarıma da sonsuz yardım, destek ve bilgi aktarımları için teşekkür etmek istiyorum.

Özel bir teşekkürüm ise Tez Danışmanın, değerli hocam Prof. Dr. Nevin Özkan'adır. Değerli hocamın desteği, yardımı, yönlendirmesi ve emeği olmadan bu tez çalışmasını tamamlamam asla mümkün olamazdı. Tüm çalışmalarım sırasında bana sürekli destek olarak, araştırmalarımı sonlandırmama yardımcı oldu ve Bilim dünyasında biraz daha sağlam bir zemine basmam için büyük uğraşlar verdi benim için. Değerli hocamın sonsuz bilgileri ve yardımları olmaksızın söz konusu tez çalışmasını bitirmem asla mümkün olamazdı.

Tüm bu kişiler dışında İtalya'nın Torino kentinde bulunan 'Centro di Studi Piemontesi' (Piemonte Bölgesi Araştırmaları Merkezi) ye de araştırmalarımda vermiş olduklar destek ve yardım için teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

“Primo Levi’nin Yapıtlarında Otobiyografik Öğeler ve İroni Kavramı” adlı tez çalışması, çağımızın en büyük katliamlarından birine tanıklık etmiş ve sağ olarak kurtulmuş olan Primo Levi’nin amaçları ve düşüncesine ilişkin aydınlatıcı bilgiler vermeyi amaçlamaktadır.

Tez çalışmasında ironi kavramının başka hangi öğelerle birlikte kullanıldığı bulgulanmaya çalışılmış ve söz konusu bulguların örneklemelerinin yapılması amaçlanmıştır. Söz konusu incelemeler, ‘Primo Levi’nin Yapıtlarında İnsan İlişkileri ve Psikolojik Öğeler’ ana başlığı altındaki başlıklarda yapılmıştır.

Gerekli incelemeler yapılırken, aynı zamanda, Auschwitz Toplama Kampı’nın Levi üzerindeki etkileri ve önemi üzerinde durulmaya çalışılmış, Kamptaki yok etme sisteminin uygulama safhaları belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Levi’nin günümüzde neden halâ sevilerek ve beğenilerek okunan bir yazar olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bilindiği üzere, Levi’ye duyulan ilgi, özellikle ölümünün gerçekleştiği 1987 yılından sonra, daha da yoğunlaşarak, günümüze kadar canlılığını sürdürmüştür.

Tez çalışmasında, Levi'nin toplum düzenine ve sosyal ilişkilere verdiği önem, örneklerle gösterilmiş, söz konusu durumun nedenlerinin ortaya çıkartılmasına çalışılmıştır.

Tez çalışmasının başlıca amaçlarından biri, Primo Levi'nin Savaş ve Auschwitz'e ilişkin anılarını yazan diğer yazarlardan farklı olduğunu saptamak ve yazarın gerçek amacının yalnızca anılarını yazmak olmadığını, çok daha güçlü ve yüce bir amaç için uğraş verdiğini ortaya koymaktır.

Levi'nin neden benzer konular üzerine yoğunlaşan diğer yazarlardan farklı olduğu, yapılan çalışma esnasında anlaşılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, Levi'nin başka yazarlardan etkilenip etkilenmediği, etkilendiyse, bunların hangi yazarlar olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Yapıtları arasında, Primo Levi'nin neden özellikle “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtı üzerinde durulduğu ve söz konusu yapıtın öneminin anlaşılması amaçlanmaktadır.

Ayrıca Primo Levi'nin “*Se non ora, quando?*”, “*I sommersi e i salvati*”, “*Lilith*”, “*Vizio di forma*”, “*La Tregua*”, “*La chiave a stella*” ve “*L'altrui mestiere*” adlı yapıtlarından da tez çalışmasında yararlanılacaktır.

Primo Levi'nin yazarlık formasyonunda asıl mesleği olan kimyagerliğin herhangi bir etkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Yazarın üslubunda neden ironi kavramını kullandığı ve söz konusu kavram özellikle hangi yapıtlarında kullandığı vurgulanacaktır.

PRIMO LEVI’NİN YAŞAMI

1919 yılında İtalya’nın Torino kentinde Musevî asıllı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Primo Levi, 1934 yılında yine Torino’da bulunan Massimo D’Azeglio Lisesi’ne kayıt olup, öğrenimine devam etmiştir. 1937 yılında ise öğrenimine Üniversite düzeyinde devam etmek amacıyla, Torino Üniversitesi kimya bölümüne kayıt olmuştur.

Levi, Üniversitenin ikinci sınıfına geçtiği dönemde, İtalya’da Almanya önderliğinde çıkartılan ırkçı yasalar devreye girerek, Musevî kökenlilerin üniversitede okumaları yasaklanmıştır. Ancak ikinci sınıfa geçmiş olan Levi, yasanın ön gördüğü biçimde söz konusu uygulamadan muaf tutulmuştur. 1941 yılında bütün güçlüklerle rağmen, söz konusu bölümden mezun olarak çalışma hayatına atılmıştır. Yine dönemin ırkçı yasaları nedeniyle, kalıcı bir iş bulmakta güçlük çekmiş ve kısa süreli geçici işlerde çalışmıştır.

1943 yılında yerel bir gazeteye verdiği destek nedeniyle tutuklanarak, Fossoli Transit Toplama Kampı’na götürülmüş, 1944 yılında Auschwitz Toplama Kampı’na nakledilene kadar orada tutulmuştur.

Auschwitz Toplama Kampı'nda 1945 yılına kadar tutsak olarak tutulmuştur. Orada kazandığı bir sınav sayesinde Kampın laboratuvarında kimyager sıfatıyla çalışma fırsatı bulmuştur.

1945 yılında Ruslar tarafından kurtarılarak, doğduğu kent Torino'ya dönme fırsatı bulmuştur. Döner dönmez, “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtını kaleme alarak, yayımlatmak istemiştir. Ancak, savaş sonrası olduğundan ve insanlar savaşa ilişkin konulardan fazlasıyla bunaldıklarından ötürü, bir çok yayınevi Levi'nin kitabını geri çevirmiştir. De Silva yayınevi, Levi'nin kitabını yalnızca 2500 kopya olarak basmayı kabul etmiştir.

Yazarlıkta başarısız olduğunu düşünen Levi, bu uğraşmayı bir kenara bırakarak emekli olana dek çalışmayı sürdürdüğü Torino'da bir boya fabrikasında işe başlamıştır. Aynı zamanda, ara ara yazarlık çalışmalarını devam ettirmiştir. 1956 yılındaki bir kitap tanıtımı sırasında, katılımcılar arasında özellikle gençlerin Levi'nin “*Se questo è un uomo*” adlı kitabına ilgi duymaları sayesinde, dönemin en büyük yayınevlerinden biri olan Einaudi yayınevi, Levi'nin kitabını yeniden yayımlamayı kabul etmiştir.

Söz konusu yayınevince yayımlanan “*Se questo è un uomo*” adlı kitap, Almanca dahil, bir çok dile çevrilmiştir. Söz konusu tarihten sonra, Einaudi yayınevi Levi'nin tüm yapıtlarını yayımlamayı kabul etmiştir. Levi'nin bir çok yapıtı, İtalya'da değişik ödüller kazanmıştır.

Levi'nin yapıtları sırasıyla şunlardır:

“Se questo è un uomo” (Bu da İnsansa) 1947

“La Tregua” (Ateşkes) 1963

“*Storie naturali*” (Doğal Hikayeler) 1966

“*Vizio di forma*” (Biçim Bozukluğu) 1971

“*Lilit*” 1971

“*Il sistema periodico*” (Periyodik Sistem) 1975

“*La chiave a stella*” (İngiliz Anahtarı) 1978

“*La ricerca delle radici*” (Köklerin Arayışı) 1981

“*Se non ora, quando?*” (Şimdi Değilse, Ne Zaman?) 1982

“*Ad ora incerta*” (Belirsiz Zamanda) 1984 (Şiir Derlemesi)

“*L'altrui mestiere*” (Başkasının Mesleği) 1985

“*I sommersi e i salvati*” (Boğulanlar ve Kurtulanlar) 1986

Levi, yaşamının son anına kadar, yazılarını yazmaya devam etmiştir. Yazı yazarken uyguladığı bir yöntem ise dikkat çekmektedir. Levi bir öykü, şiir, ya da romanını yazıp bitirdiğinde, onu çekmecesine koyup bir süre üzerinden zaman geçmesini bekledikten sonra, söz konusu yazısını tekrar okumaktadır. Böylece yazılarına bir süre sonra farklı bir bakış açısıyla bakabilmekte ve yazdıklarında mümkün olduğunca nesnel bir tutum sergilemektedir.

Levi'nin yapıtlarının diğerk bir özelliğı ise konuların, özellikle ahlâk-savaş-bellek üçlemesi bağlamında, tekrarlanmasıdır. Yani, 'Levi'nin yapıtlarının her biri bir önceki yapıtının daha arı biçimidir' demek, çok yanlış olmayacaktır.

Kullandığı dil, son derece sade ve etkindir. Levi hem almış olduğı Klasik kültürden, hem de kimyagerlik mesleğinden öğrendiğı farklı terminolojileri bir araya getirerek, yapıtlarındaki üslubu oldukça çarpıcı kılmaktadır. Söz konusu kullanım, hem sözcük sayısı bakımından ekonomiktir, yani çok az sözcükle olabildiğince çok şeyi ifâde edebilmektedir, hem de Levi'yi uzun süre yaşamış olduğı Kampın kasvetinden uzaklaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Levi'nin Toplama Kamplarına ilişkin anılarını yazan diğerk yazarlardan oldukça belirgin bir farkı vardır. Bilindiğı üzere, benzer türdeki yapıtların birincil amacı, daima Kamp ve II. Dünya Savaşına ilişkin anıların ve vahşetin öz yaşamsal öğeler katılarak dile getirilmesidir. Levi ise bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Kendisi yapıtlarında acılarını anlatmaktan çok, Kampta ve Savaş yıllarında yaşamını kaybeden insanlar için yazmaktadır. Çünkü, olayların gerçek tanıkları, onlardır. Biz, yaşayanların olaylara tam anlamıyla tanıklık etmesi mümkün bile değildir. Ancak kendi varlıklarını artık bu dünyada sürdüremeyen kişiler için tanıklık etmemiz mümkündür.¹

Levi'nin tüm olup bitenleri yazmasındaki başka bir neden ise, insanların olayları çabucak unutacaklarından korkması ve söz konusu olayların tekrarlanabilecek olmasıdır.

¹ ANISSIMOV, M, "*Primo Levi o la tragedia di un ottimista*", Baldini&Castoldi, Milano, 2001. s. 85.

Levi, yaşamda her şeyden bir ders çıkartılması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre, insanın öğrenme süreci yalnızca okul, ya da üniversite yılları ile kısıtlı değildir, yaşamın son anına kadar devam eder. Bir çok kez özellikle kamp deneyiminin, tüm öğrenim yılları boyunca öğrendiklerinden daha yararlı olduğunu dile getirmiştir.

İnsanlar olaylardan kendilerine ders çıkarmalıdır, Levi'ye göre. Ama bir çok insan böylesi bir istek duymak şöyle dursun, öğrenmek için en ufak çabayı bile göstermemektedir. Levi bu yüzden 1947 yılında "*Se questo è un uomo*" adlı ilk yapıtı yayımlandığında, âdeta dehşete düşmüştür. Çünkü, savaşın ve olup biten olayların üzerinden henüz çok az zaman geçmiş olmasına karşın, insanlar her şeyi unutmuş, daha doğrusu unutmak istemiş ve Levi'nin yapıtına savaş sonrası yıllarda İtalyan postmodern akımının en ünlü temsilcilerinden Italo Calvino'nun vermiş olduğu büyük desteğe rağmen, yeterince ilgi göstermemiştir. Ancak, söz konusu unutma işlemi, olayların gerçekten de insan belleğinden silindiği anlamına gelmemektedir. Bilâkis, olaylar insan belleğinde anılar biçiminde saklanmaktadır. Ancak insan, insanlık için gerekli anıların gün yüzüne çıkmasını istemek ve bu uğurda çabalamak zorundadır.

Levi, kendisini asla bir kahraman, ya da peygamber gibi nitelemez, başkalarının da böyle yapmasından hoşlanmaz. Levi, sıradan bir insandır. Herkeste varolan, ya da varolması gereken erdem ve düşüncelere sahiptir. Onun tek yaptığı, iyi bir gözlem sayesinde olayları okuyucularına aktarmak ve aktardığı konular üzerine okuyucularını düşünmeye sevk etmek, anlatılan olayların derinliğinin, ve bir anlamda,

insanlığı tehdit eden tehlikelerin güncelliğinin okuyucular tarafından kavranmasını sağlamaktır.

Levi'ye en zor gelen şeylerden birisi, sıradan bir insan olarak bunca olağandışı durumla karşı karşıya gelmiş olmasıdır. Çünkü, yaşamdan beklentisi, mesleğiyle geçimini sağlamak; ara sıra bir iki öykü karalamak ve herkes gibi bir aile kurup, mutlu olmaktır. Ancak kader, kaderden ziyade Nazi Almanyası'nın emelleri buna engel olup, Levi'nin yaşamının farklı bir çizgide ilerlemesine neden olmuştur.

Bir çok kişi, Levi'nin gerçekte ün ve şöhret düşkünü olduğu için yazar olmak istediğini düşünmüştür. Ancak öykülerini kaleme almasındaki amaç, onları yayımlamak değil, insanların yaşanan olayları belleklerine iyice kazımaları ve söz konusu olayların tekrarlanmaması için herkesin kendisine ders çıkarması gerektiğine inanmasıdır. Çünkü Levi, yaşadığı acıların bir daha hiç kimse tarafından yaşanmaması için çabalamaktadır. Zâten "*Se questo è un uomo*" adlı yapıtın 1947 yılında ilk kez yayımlandığında, insanların ilgi göstermemesi yüzünden üzüntü duyması da bu nedenledir.

Gündelik yaşamdaki ağırbaşlılığı, insanlara ve evrene karşı duyduğu saygı ve işinde gösterdiği disiplin aynı biçimde yapıtlarına da yansımaktadır. Son derece sistemli bir çalışma yöntemi olan Levi, gerçekte, Auschwitz'te egemen olan sisteme, her ne kadar kötü bir amaç için kullanılsa da, hayran kalmıştır. Kampta meydana gelen her olayın bir nedeni vardır. Levi gibi neden-sonuç ilişkisi üzerine çalışmalarını kimya

alanında sürdüren bir bilim adamı için tüm bunlar mükemmel düzen anlamına gelmektedir.

Söz konusu sistem ve düzen, Levi'nin yapıtlarında da kendisini hissettirmektedir. Yapıtlarında varolan düzen, yalnızca düzeni sevdiğinden ve önem verdiği için kaynaklanmamaktadır; okuyucularına olayları açık ve net biçimde aktarmak istediğindendir.

Levi'nin yapıtlarında özellikle öz yaşamsal öğeler fazlasıyla yer almakta, yazarın Auschwitz Toplama Kampındaki deneyimleri ve kimyagerlik mesleğinin etkileri açıkça ortaya çıkmaktadır. Öz yaşamsal öğelerin yanı sıra Levi, yapıtlarında daha etkin bir üslup kullanmak için ironi kavramına baş vurmuştur. Ancak ironi kavramı, yazarın tüm yapıtlarında öz yaşamsal öğeler kadar çok fazla kullanılmamaktadır. Özellikle “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın ilk satırlarından itibaren yazar, ironi kavramının söz konusu yapıtta sık olarak kullanılacağı mesajını okuyucularına aktarmaktadır.

“*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta ironi kavramının yanı sıra yazar, insan ilişkilerinin vazgeçilmez öğeleri olan bazı psikolojik öğeleri de kullanmaktadır. Bu öğelerin kullanımı, yazarın kendi deneyimlerinden yola çıkarak ve Semprun ya da Levinas gibi bu alanda çalışmalarını sürdürmüş olan araştırmacıların yapıtlarıyla desteklenmektedir. Söz konusu öğelerin kullanımı bir yandan ironi kavramını güçlendirirken, diğer yandan da Levi'nin dünyasını psikolojik açıdan aydınlatmaktadırlar.

PRIMO LEVI'DE PSİKOLOJİK ÖĞELER VE İRONİ

KAVRAMI

Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşını yaşayıp kurtulan bir çok kişi, o döneme ilişkin anılarını kaleme almıştır. Hemen hemen hepsinin amacı, o dönemde, özellikle toplama kamplarında, yaşadıkları acıları dile getirmek ve sessiz çoğunlukla söz konusu acıları paylaşmaktır. Primo Levi'nin yeri ise ayrıdır. Çünkü, yazar, aynı dönemi yaşayıp kurtulan diğer kişiler gibi yalnızca olayları paylaşma kaygısını taşımaz, amacı yaşadığı olayların tekrar yaşanmamasını sağlayabilmek ve insanoğlunun sınırlarını zorladığında neler yapabileceği yetisinde olduğunu göstermek ister.

Elbette, yaşanmış olayları tanıklık yaparcasına dile getirip anlatmanın eski bir gelenek olduğu, bilinmektedir. Genelde bu durum, suskun bir topluluğun, yazılı da olsa, düşüncelerini dile getirme araçlarından biri olarak nitelenmektedir. Levi bunu 1947 yılında kaleme aldığı bir makalesinde *'Yaşanılanlar o kadar acımasız ki, bir daha olmamaları için çok çaba göstermeliyim'* sözleriyle dile getirmiştir.² Tanıklık, ister yazılı, ister sözlü olsun, her durumda, Lager'ların içinde yaşanan en acımasız durumları aktarmaya yaradığı için, çoğu zaman, özyaşam öyküsü, Bildungsroman, tarihi roman ve bir

² Bu tür kullanımlar, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında anı yazılarında sıkça başvurulan bir yöntemdir. J. Winter, *"Site of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European History"*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

çok değişik türden öğeleri aynı çatı altında toplayabilmiştir. Elie Wiesel'in yapmış olduğu saptama ise şudur: Nasıl ki Antik Yunan trajediyi, Romalıları şiiri, Rönesans da sone'yi bulduysa, çağımız insanı da, tanıklık adı altında yeni bir edebiyat türünü ortaya çıkartmıştır.³ Bu nedenle, hiç kuşku yoktur ki, 'romanda tanıklık' diye yeni bir biçimin gücünü kimse yadsıyamaz. Çünkü, gerçekten, büyük bir kitleye ulaşabildiğinden ve söz konusu kitleyi fazlasıyla etkileyebildiğinden, bu roman biçimi çağımızın en önemlileri arasındadır. Primo Levi, Auschwitz'den kurtulan bir tanık sıfatıyla bu biçimin en önde gelen savunucularından olmuştur. Her zaman büyük cesaretle kendi ve başkaları adına konuşup, tanıklık ettiğı durumu ortaya açıkça koymuştur:

[...] Toplama Kampı bizi hayvanlaştırmaya çalışan büyük bir makine gibi olduğundan, bizler hayvanlaşmamalıyız; çünkü burada da hayatta kalmak mümkündür, ancak anlatabilmek, tanıklık edebilmek için hayatta kalmayı istemek ve bunun için çabalamak önemlidir.[...].⁴

[...] Bu kitabı kaleme alırken, kurbana, ya da intikam peşinde koşan öfkeli birine has biçim ve dili değil, bilakis, tanığa has barışçıl ve ne demek istediğini açıkça ortaya koyan tarz ve dili seçtim. Çünkü yalnızca bu şekilde tanıklık edebilir, yani olup biteni nesnel biçimde aktararak

³ "The Holocaust and Literary Imagination", Yale University Press, New Haven ,1975, s. 82, 84, 228.

⁴ LEVI, P., "Se questo è un uomo", Einaudi, Torino, 1991, s. 35.

⁵ a.g.y., s. 135.

yargıya varacak olanlara, yani siz okuyuculara bir temel oluşturabilirdim.[...] ⁵

[...]Auschwitz Toplama Kampı yaşamımda büyük bir iz bıraktı, ama yaşama isteğimi elimden almadı. Hattâ, yaşama isteğimi perçinledi, çünkü böylece buna benzer şeylerin tekrarlanmaması için tanıklık etmem üzere bir amaç teşkil etmiş oldu. [...] ⁶

Levi tanıklık ettiği olayları, onlara ilişkin yargı ve düşüncelerini dile getirecek okuyucuya sunar. Elbette, tanıklık olayı, yargıda işlediği biçimde işlemez. Zira, yargı makamlarına tanıklık amacıyla gidildiğinde, tanıklığın sonunda, büyük bir olasılıkla kendisi için tanıklık edilen kişi ya hüküm giyecek, ya da beraat edecektir. Ancak, Levi'nin tanıklığını yaptığı olayı yargılayacak kişi okuyucu olduğundan, herhangi bir hüküm giyme, ya da beraat etme söz konusu olamaz, çünkü böylesi bir olayı değerlendirip yargılayacak bir mercii yoktur.

Levi bu kavramı 'zona grigia'⁷ diye adlandırmaktadır. Bu alanda yer alan konular ve kavramlar basitçe doğru, ya da yanlış, diye nitelendirilemez. Kimin kurban, ya da suçlu olduğu kolayca anlaşılamaz. Levi bu konuya, "Boğulanlar ve Kurtulanlar" adlı yapıtında değinmektedir. Söz konusu alan Auschwitz Toplama Kampında tutsakların bulunduğu alanı ve onların

⁶ 1979 yılında kaleme alınan bir makaleden, I, s. 1285.

⁷ 'Zona grigia' gri alan demektir.

durumlarını ele almaktadır. Bu alana gri alan denilmesinin nedeni ise, hiç bir şeyin belli olmaması:

*[...]İnsan onurunu hiçe sayma gibi bir suçun hangi mercii tarafından inceleneceğini ve bu suçun ölçüsünü nasıl bulunacağını ve neyle kıyaslayacağımı bilemiyorum. [...]*⁸

Levi'nin yapıtında kullanılan suçluluk ve masumiyet kavramları, sanki bir oyun gibi iç içe geçmiştir. Zaten Nazi'ler bu iki kavramı sıkça karıştırmış, hattâ birbirinden ayırmamışlardır. Bu iki kavram iyi anlaşılmalı ve adâleti sağlamak için sıradan araçlar oldukları düşünülmemelidir. Aksi takdirde, Levi'nin amaçladığı adalet duygusuna ulaşmaktan söz edilmesi mümkün değildir.

Levi'nin adâlet kavramı karşısında ne kadar hassas olduğu, 1961 yılında Adolf Eichmann adlı bir Nazi subayının tutuklanarak Kudüs'te yargılanması sırasında kaleme aldığı bir şiirinden açıkça belli olur. Levi'ye göre, Eichmann o kadar insanlık dışı bir varlıktır ki, tüm yargı organları o denli suçlu birini yargılayabilecek acımasızlığa ve kesinliğe sahip olamaz. Suçlu için Levi'nin tasarladığı sembolik ceza, sıradan ölüm cezasından bile daha acımasızdır: "Sana ölümü dilemiyoruz. / Beş milyon gece uykusuz geçiresin." Başka yazılarında ise Levi, yargılama sürecini ve verilen cezayı

⁸ LEVI, P., "Se questo è un uomo", Einaudi, Torino, 1991, s. 1235.

kabullenir, ancak üzerine uzunca düşündüğü bir yazısında, bu sürecin ancak ilk adım olabileceğini dile getirir:

[...]Kuşkusuz Eichmann duruşması ve Nazilerle ilgili evrakların duruşmada kullanılmasının eğitici-öğretici yanları vardır, ancak bunlar yeterli değildir. Gün yüzüne çıkan konuların hem Almanya, hem de İtalya'da uzun süre gündemde kalacaklarına inanmıyorum, çünkü Faşizmin çökerttiği ahlâkî değerler varolmadıkça, böylesi konuların insanların belleklerinde yer etmesi, mümkün değildir.

Ahlâkî değerlerin yeniden oluşabilmesi, ancak eğitim ve öğretim ile mümkündür. Eichmann'ın suçlu olduğu, apaçık ortadadır. Ancak her bireyin ilkokul sıralarından başlayarak, gerçek ve yalanın ne olduğunu öğrenmesi ve birini diğerinden ayırt etmesi gerekmektedir. Birey, kendi düşünce yetisinden vaz geçerek, kendisinden daha güçlü olan kişinin her zaman haklı olduğunu düşünerek, kendi düşünce yetisini asla bir kenara bırakmamalıdır.[...]⁹

Bu duruşmanın sosyal, siyâsî ve ahlâkî bir değere kavuşması için, yargıdan eğitime tüm kurumlarca konunun özümsemesi gerekmektedir.

Levi bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirir:¹⁰

⁹ Levi ile yapılan ve yayımlanan ilk röportaj “*Musevî Sorunu-Görsel Tarih*”, İstanbul, Haziran 1961, s. 75-9.

¹⁰ LEVI, P., “*Il sistema periodico*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 867-877.

[...]Benim yaşadıklarımı yazmam, başlı başına bir maceraya dönüştü. Yürümekte olduğum bu yol, acı çeken, merhamet dilenen bir kişinin yolu değil. Yalnız olmadığımı sezdiğim bir eyleme dönüştü. Yazarlığım bir kimyagerin yaptığı işe benziyor, tartıp bölmek, kesin kanıtlara bakarak ölçüp değerlendiren ve olayların nedenlerine yanıt arayan bir insanın işi. [...]

Ancak bu durumda Levi gibi hayatta kalan bir kişinin tanıklığı önem ve kalıcılık kazanır. Aksi takdirde, tüm bu yapılanlar boşa çıkacak ve insanoğlu olup biteni hemen unutacaktır.¹¹

Ancak, Levi, tanıklık etme kavramının güçlüklerinin de farkındadır ve çoğu kez bu zorluklar, yapıtlarında dile getirir. Alberto Cavaglion’a göre, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında tanıklığı hangi kişilerin yaptığını saptamak, oldukça güçtür. Örneğin, *Sonderkommando*¹² diye adlandırılan ve tutsaklar arasından seçilip Musevîlerin ocaklarda yakılma işlemlerini gerçekleştirenlerin suçlu olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü bu işi yapan kişiler, Auschwitz’te bulunan tutsaklar arasından seçilirdi. Gerçekte, onlar da diğer tutsaklar gibi kendilerine verilen emri yerine getirirdi. Yani bu insanlar vahşî oldukları için, bu işi kendi özgür iradeleriyle yapmışlardır. Bu nedenle Levi, “*Boğulanlar ve Kurtulanlar*”

¹¹ Tanıklığına ilişkin konuları dile getirip yazmak, Levi’nin hemen hemen tüm yapıtlarında uyguladığı bir yöntemdir. Tanıklık ile yaşanan olayın travması arasında sıkı bir bağ vardır. Tanıklığı aşmak, yani onu diğerleriyle paylaşmak, travmanın üstesinden gelmek, demektir. Yaşanılanları kaleme almak bir arınma gibidir: “Yaşadığım ve maruz kaldığım tüm olaylar içimde bir yangın gibi alevleniyor ve içimi acıtıyordu; kendimi canlılardan çok, ölümlere yakın hissediyor, insanlığımdan utanıyor, kendimi suçluyordum, çünkü milyonlarca insanı yutan Auschwitz’i insanlar kurmuştu. Anlatarak arınabileceğimi düşündüm”.

¹² Özel Komando.

adlı yapıtında, aslında gerçek tanıkların kamplarda öldürülen milyonların olduğunu dile getirmektedir:

[...]Yineliyorum, hayatta kalanlar, gerçek tanıklar, aslında bizler değiliz. Biz sağ kalanlar, yalnızca, olup biteni anlatmak için dönmeyen, dilsiz, tuhaf bir azınlığı oluşturuyoruz. Ancak gerçekte tanıklık edenler, ‘Müslümanlar’¹³ dır, yani boğulanlar; onların anlattıklarının bir önemi, bir geçerliliği olabilir. Onlar kural, bizler ise istisnayı. [...]

¹³ Auschwitz’te ayakta kalabilmek için her şeyi kabullenen, boyun eğen tutsaklara verilen addır.

İLETİŞİM VE İRONİ KAVRAMI

Levi'nin yapıtları incelenirken, en önemli yapıtı olan “*Se questo è un uomo*” adlı yapıta başvurma gereksinimi sıkça doğmaktadır. Söz konusu kitabın özellikle ilk sayfaları, daha sonra kaleme alacağı yapıtlarının tohumlarını içermektedir. Yapıtın ilk üç bölümü, *Yolculuk*, *Dipte* ve *Başlangıç* (s. 7-35), işkence ve insan onurunu hiçe sayma konularına ilişkin ders niteliği taşımaktadır. Auschwitz'te tüm ahlâk kurallarının bir kenara bırakıldığı, başka bir aleme girildiği açıkça anlaşılmaktadır. Kampa girişte çaresizce etrafa bakınan yeni tutsaklar, bakışlarına karşılık veren bir bakış bulamaz. Onların bakışlarına ne orada bulunan tutsaklar, ne de SS Subayları karşılık verir. İnsanın böyle bir durumda bulunması, yalnız olduğunu hissettirmektedir ve kendisine uygulanan yalnızlaştırma işleminin başlangıç noktasıdır. Çünkü, genel geçerliliği olan ahlâk kuralları doğrultusunda, insanların iletişimlerini gerçekleştirebilmeleri için göz temasının en temel unsur olduğu vurgulanmaktadır. Ahlâk kavramının göz temasına bağlanması, akla Emmanuel Levinas'ı getirmektedir.¹⁴

Hem Levi hem Levinas için ahlâk kavramının temeli iki insanın karşılaşmasında, yani birbirlerine bakmaları, önce kendi, sonra birbirlerinin

¹⁴ LEVINAS, E., “*Totalità e infinito*”, Jaca Book, Milano, 1990., s. 22.

Levinas'ın yapıtını anlamak ve deşifre etmek güçtür, ancak Levi ile aralarında benzer kullanımların olması, oldukça şaşırtıcıdır. Örneğin “”diğeri (l'altro) ve “yüz yüze” (faccia a faccia) sözcükleri, her iki yazar tarafından sıkça kullanılır.

C. Davis, “*Levinas*”, Polity, Cambridge, 1996.

varlıklarını tanımlarında yatar.¹⁵ Karşılıklı duran iki birey ahlâkın egemenliği altına girer ve böylece biri diğesinde kendine özgü olan unsuru aramaya başlar. Bu durum Levinas tarafından ‘yüz yüze’ olarak adlandırılmaktadır. Kuşkusuz, bu kavramın Levi’nin bir çok yapıtında ne kadar büyük önem taşıdığı, açıkça ortadadır. Örneğin, Levi’nin Jean Samel ile 1946 yılında, Fransa ve İtalya arasında ‘Niemandland’ olan bir bölgede karşı karşıya geldikleri sahne.¹⁶ Ya da, konuyla ilgili olarak, kimyager della Buna ile Levi arasında, “*Il sistema periodico*” adlı yapıtta gerçekleşen karşılaşma göz önünde bulundurulabilir.

Ne yazık ki Levi, yapıtlarında söz ettiği üzere, kendisine ve Levinas’a göre ahlâkın belki de ilk kurallarından biri olan “yüz yüze” görüşme kavramından, Auschwitz’ e vardığı ilk andan itibaren mahrum kalmıştır. “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın ilk sayfalarından itibaren Levi, bakışına ve yönelttiği sorulara boş yere karşılık beklemektedir:

*[...]Burada ilk darbelere maruz kaldık: olay henüz o kadar yeniydi ki, ne ruhen ne de bedenen acı hissetmedik. Bizi sarmalayan yalnızca bir şaşkınlık oldu: bir insanı öfke olmadan nasıl sarsabilirsiniz? [...]*¹⁷

*[...]Düşünmek mi? Artık düşünmek mümkün değil, burada sanki ölmüş gibiyiz. [...]*¹⁸

¹⁵ MULHAL, S., “*Knowing and Acknowledging*”, S. Mulhal Editions, *The Cavell Reader*, Blackwell, Oxford, 1996, s. 46-71.

¹⁶ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 105-111.

¹⁷ a.g.y., s. 10-11.

¹⁸ a.g.y., s. 16.

[...]Ayakkabıları çalmak mı? Kimden? Neden bizden ayakkabıları, evrakları, saatlerimizi, cebimizde kalan azıcık eşyamızı çalacaklarmış? Hepimiz çevirmene baktık, çevirmense Almanı sorguluyordu, Alman sigara içiyor ve etrafına bakıyordu, sanki karşısındaki saydammış gibi, sanki kimse konuşmamış gibi¹⁹.

Biz çok soru soruyoruz, onlar ise birden üzerimize atlıyor ve bizler kendimizi traş edilmiş ve soyulmuş olarak buluyoruz. Saçsız kafalarımızla yüzlerimiz ne kadar da büyük .

[...]Peki o zaman neden bizleri ayakta tutuyorlar, neden bize içecek bir şeyler vermiyorlar, neden bize kimse bir şey açıklamıyor, neden ayakkabılarımız yok, çıplağız ve neden ayaklarımız suda, neden beş gündür yoldayız ve hiç oturamadık?

Ya kadınlarımız?

Mühendis Levi bana, kadınların durumunun bizimkine benzeyip benzemediğini, nerede olduklarını ve onları tekrar görüp göremeyeceğimizi soruyor. Ben ise ona “Göreceğiz” diye yanıt veriyorum, çünkü o evli ve bir kızı var; elbette ki onları tekrar göreceğiz. [...]²⁰

[...]Çizgili giysili, diğerlerinden farklı biri girdi içeriye. Yüzü daha uygardı. Tüm sorularımıza yanıt vermeye çalışıyor. Ona çok soru soruyoruz, ara sıra gülüyor, kimi sorulara yanıt veriyor, kimilerini ise es

¹⁹ a.g.y., s.17.

²⁰ a.g.y., s.18.

geçiyor. Bazıları onda bir sıcaklık buluyor, ama ben hâlâ onun da anlaşılmaı biri olduğunu, bizlerle yalnızca dalga geçtiğine inanıyor, söylediklerinin tek bir sözcüğüne bile inanmak istemiyorum. [...]²¹

[...]İçeriye çizgili giysili, oldukça uygar bir havası olan, ufak tefek, zayıf ve sarışın bir delikanlı girdi. Fransızca da konuşuyordu ve hepimiz onu soru yağmuruna tuttuk. Ama o konuşmaya pek istekli değil: zâten burada hiç kimse konuşmak için can atmıyor ki. [...]²²

[...]Ona cılız Almanca'mla sordum "Warum"²³. "Hier ist kein warum" diye beni kovalayarak yanıtladı. [...]²⁴

[...]Onlardan biri biz oradan geçerken beni çağırdı ve Almanca anlamadığım birkaç şey sordu. Sonra, nereden geldiğimizi sordu. –İtalya-, diye yanıt verdim. Ona çok şey sormak istiyorum, ama Almanca bilgim çok yetersiz.

Sonra bana: "Ben Schlome, ya sen?" dedi. Ona adımlı söyledim ve "Annen nerde?" diye sordu. "İtalya'da" dedim. Schlome şaşırdı. "Nasıl yani İtalya'da, Musevî değil mi?". "Evet" diye yanıtladım ve çat pat Almanca kullanarak "O gizleniyor, kimse bilmiyor, konuşmuyor" diye

²¹ a.g.y., s. 19-20.

²² a.g.y., s. 22-23.

²³ "Burada bir sebep aranmaz".

²⁴ a.g.y., s.23

*açıkladım. “Anladım”, diyerek ayağa kalktı ve bana çekinerek sarıldı. Macera sona erdi, beni sanki neşeli kılan tuhaf bir hüznle doldum. [...]*²⁵

Bu noktada Levi’nin iletişim kurmak için ne kadar çaba harcadığı görülmektedir. Orada bulunan insanlara ulaşabilmek amacıyla, kendisini zorlayarak Almanca bile konuşmaya çalışır.

*[...]Peki ya ne zamana kadar? Yaşlılar bu soruya gülüyorlar: bu soru sorulduğunda, söyleyenin yeni geldiği anlaşılıyor. Gülüyor ve yanıt vermiyorlar. [...]*²⁶

[...]Soracak çok şeyim var. Karnum aç, peki yarın çorbayı dağıttıklarında kaşık olmadan nasıl yemek yiyeceğim? Beni nereye çalışmaya gönderecekler? Diena, koğuş arkadaşım, benim kadar biliyor ve bana başka sorularla karşılık veriyor. Ancak koğuşun her yanından yukarıdan, sağdan, soldan, aşağıdan, yakından, uzaktan, her köşeden uyku mahmuru ve öfkeli sesler “Susun, susun!” diye bağırtıyor.

Sessizlik isteğinin baskın geldiğini anlıyorum. Burada kimsenin zamanı, sabrı yok, kimse seni dinlemiyor. [...]

²⁵ a.g.y., s.24-25.

²⁶ a.g.y., s.25.

Levi, tüm çabalarına rağmen kendisini yalnız hisseder. Halbuki orada bulunan herkes aynı durumdadır. Levi'ye göre biraz konuşsalar, acılarını dertlerini paylaşırsalar, belki her şey daha kolay olacaktır.

*[...]Böylece, soru sormayı boş verip, derin ve ağır bir uykuya hemencecik dalıyorum. [...]*²⁷

Kampta, Almanların acımasızlığından sonra en fazla hissedilen ve en etkili öge, yalnızlıktır. Tutsaklar hem kendi aralarında, hem de Kampta bulunan diğer çalışanlarla iletişim kuramaz. Zâten diğer çalışanların tutsaklarla ilgilenmeye pek niyetleri yoktur.

Levi, hastalandığında Kampta bulunan sağlık ocağına gider ve orada muayene olacağı sırada onu çok üzen, kendisini aşağılanmış hissettiren bir durumla karşı karşıya gelir. Sağlık ocağında çalışan hemşirenin yanında, o anda vakit geçirmek amacıyla sohbet ettiği bir Polonyalı adam vardır. Levi muayene olmayı beklerken, söz konusu iki kişi konuşmalarını bölmeyi bile düşünmeden, sanki Levi orada yokmuş gibi davranır.

Levi dikkatini Polonyalı adama verir ve ne yaptığını incelemeye başlar.²⁸

²⁷ a.g.y., s.32.

²⁸ a.g.y.,s. 45.

[...]Bunu fark eden Polonyalı adam, bir köşede sigara içmekte olan, kendisine ikizi gibi benzeyen hemşireye dönerek, sanki oradan yokmuşum gibi, bir şeyler söyledi ve gülüştüler: sonra onlardan biri kolumu tutup kolumdaki numaraya baktı ve daha fazla gülüştüler. [...]

Hemşire, Polonyalıya sanki ben anatomi salonunda yatan cesetmişim gibi, kaburgalarımı gösterdi; göz kapaklarımı, yanaklarımı ve ince boynumu işaret etti, sonra eğilerek, parmağını cılızlaşmış karın boşluğuma bastırdı, parmakla muma bastırıldığında bırakılan ize benzer şekli gösterdi.

Keşke o Polonyalıyla hiç konuşmamış olsaydım; sanırım yaşamımda o andaki kadar acı verici bir utanca hiç maruz kalmamıştım; sonra bana dönerek, yarım yamalak Almanca'sıyla, bana acıyarak: "Sen Musevî kaput, bozuk" dedi.

Bu noktada, Levi'nin Auschwitz'te sıkça kullanılan bir yöntem, yani 'utandırma-küçük düşürme' yöntemine işaret ettiğini belirtmek yerinde olur. Yukarıda yapılan alıntıda bunun en iyi örneklerinden biri verilmektedir. Bireyle ilgilenilmez, sanki o söz konusu ortamda yokmuş gibi davranılır ve insanî ilişkilerin dışında bırakılarak, bir yalnızlaştırmaya gidilir.

Polonyalı ve hemşire, sanki Levi tuhaf bir ırka menuspmuşcasına bakarak gülmektedirler ve bu tutumlarıyla onu küçük düşürmektedirler.

Burada dikkati çeken başka bir nokta ise, Levi'nin Polonyalıya soru sorduğunda, Polonyalının hemşireye dönerek, Levi orada yokmuş gibi davranmasıdır.

Kuşkusuz Levi ve Levinas için insan ilişkilerinin temelinde olan göz teması, burada tamamen ortadan kalkmıştır.²⁹ İletişimin birincil ögesi olan göz teması olmadığı gibi, insanca davranmak için bile bir çaba görülmemektedir, bu sahnede.

Ancak konuşmanın sonuna doğru Levi'yle ilgilenilmesi, yine göz temasından kaçınıldığını ve başta gerçekleşen olayın, yani Levi orada sanki bulunmuyormuşçasına o iki kişinin gülüşmesi ve konuşması, en temel ahlâk kuralı ve insan ilişkilerinin temeli olan göz temasının hiçbir biçimde gerçekleşmediğini göstermektedir.

Kampta yalnızca fiziksel şiddet uygulanmadığı, aynı zamanda Nazilerin sistemli biçimde tutsaklar üzerinde psikolojik baskı kurdukları görülür. Zâten oradaki tutsakları derinden etkileyen, fiziksel şiddetten çok psikolojik baskıdır.

Benzer bir durum, '*Bizim Gecelerimiz*' adlı bölümde de görülmektedir. Burada Levi, yalnızca görünüşte iyileşmiş gibi duran,

²⁹ DAVIS, C., "*Levinas*", Polity, Cambridge, 1996.

gerçekte hâlâ çok hasta olan bir tutsağın ‘hastane’ diye nitelenmesinin güç olduğu sağlık biriminden ‘iyileşti’ diye yaka paça çıkartılarak, yatakhaneye götürülmesi üzerine düşündüklerini dile getirir:³⁰

[...] Adam ‘Ka-Be’den çırılçıplak ve zar zor ayakta durarak çıktı.³¹ Gecenin karanlık ve ayazında âdetâ izleniyormuş gibi hissetti kendini. Pantolonu üzerinden düşüyor, ayakkabıları ayaklarını vuruyordu, gömleğinin ise düğmeleri yoktu. Bir insanla temas kurmaya çabalıyor, ancak ona sırt çevirmiş insanlar dışında bir şey bulamıyordu[...].³²

Bizim Gecelerimiz adlı bölümde Levi, tüm tutsakların ortak düşü olan eve dönmenin ne denli büyük önem taşıdığı üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda tutsaklar arasında diyalog kurmanın da oldukça güç olduğuna değinmektedir:³³

[...]Konusmacı sırtını dönüyor ve sessizce uzaklaşıyordu. [...]

Bu sözcüklerle yalnızlaşmanın ve başkalarıyla göz temasıyla bile olsa, iletişim kurmanın olanaksızlığı belirginleşir.

³⁰ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, s. 105.

³¹ ‘Ka-Be’ Auschwitz Toplama Kampı’nda yer alan, şartları bir hastane, ya da sağlık ocağıyla ilgisiz, derme çatma sağlık biriminin adıdır.

³² LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991.

³³ LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, Einaudi, Torino 1991. s. 998.

Levi, Kamp laboratuvarındaki görevine devam ederken, yine biraz önce değinilen konuya ilişkin örnek oluşturacak çarpıcı bir olay meydana gelmiştir:

Levi, aynı ortamda görev yapan, tutsak olmayan, sivil Alman, Polonyalı ve Ukraynalı kadın personelle bir araya gelme fırsatı bulur. Levi ve yanında bulunan arkadaşları, kendi pis görüntülerinden ve etrafa yaydıkları pis kokudan o kadar rahatsız olmuşlardır ki, utançtan yerin dibine girmekte ve ne yapacaklarını bilememektedirler. Genç hanımlar ise yaşamlarına sanki hiçbir şey olmamışçasına devam etme çabası içerisinde: ³⁴

[...]Bir ara Fräulein Liczba'ya bir şey sordum. O ise bana yanıt vermeyerek Stawinoga'ya döndü, sıkılmış bir yüz ifadesiyle ona hızlıca bir şeyler söyledi. Söylediği cümleyi anlayamadım, ancak bana "Stinkjude" (Pis kokan Musevî) dediğini anlayabildim ve sanki o anda kanım dondu[...]

Verilen örnek, diğer örneklemeler gibi, oldukça önemlidir, çünkü normal yaşıntısı olan ve kamptaki olağanüstü yozlaşmaya Levi'nin yapıtı aracılığıyla tanıklık eden okuyucunun gözünde olayları canlandırabilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, yaşananlardan alınan böylesi kesitler büyük bir kesimin sessiz kalarak, pasif de olsa, Nazi sistemine nasıl onay verdiklerinin bir göstergesidir. Benzeri bir olay "Tregua" adlı yapıtın sonunda, eve dönen Levi'ye

³⁴ LEVI. P. , "Se questo è un uomo", Einaudi, Torino, 1991, s. 138-140.

ve diğerkurtulanlara Münih'te Alman askerlerinin nasıl baktıklarıyla örneklenebilir.³⁵

[...]Bence sanki herkes yüzümüzden kim olduğumuzu anlamalı, bizi sorgulamalı ve hikayemizi alçakgönüllülükle dinlemeliydi. Ancak hiç kimse gözlerimize bakmıyor, hiç kimse neler yaşadıklarımızı anlamıyordu: herkes sanki sağır, kör ve dilsizdi. [...]

Örneklemelelerde yer alan genç kızlar ve Almanlar, karşısındaki insanların çektikleri acıları algılayabilmeleri gerektiğini, bunun bir ahlakî değer olduğunu kavrayamayan bir görüntü sergilemektedirler. Çünkü, tam anlamıyla duyarsızlaşmışlardır.

Buna benzer, hattâ daha belirgin bir örneği, “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta, Levi'nin Kampta bulunan laboratuarda çalışmaya elverişli olup olmadığını saptamaya çalışan Doktor Pannwitz ile karşılaşması sırasında görmek mümkündür.³⁶

[...]Yamayı bitirdiğinde, gözlerini kaldırdı ve bana baktı. O günden sonra ben Doktor Pannwitz'i bir çok kez ve farklı biçimlerde düşündüm. Kendime, insan olarak onun görevinin ne olabileceğini sordum. Özellikle özgür bir adam olduğumda, intikam alma amacı gütmeksizin,

³⁵ a.g.y., s. 393.

³⁶ a.g.y., s. 411.

yalnızca kişisel merakımı gidermek için, onunla yeniden karşılaşmayı diledim.

*Çünkü bana attığı o bakış, sıradan iki insanın birbirine bakmasından çok farklıydı. Sanki birbirimizi cam duvarla bölen, iki farklı gezegende yaşayan yaratıklar gibi hissettiren söz konusu o bakışı açıklayabilseydim, herhalde Almanya'nın nasıl olup da böyle bir çılgınlık yapabildiğini de rahatlıkla açıklayabilirdim. [...]*³⁷

Burada Levi'nin maruz kaldığı o bakış, kendisini yine küçük düşürmüş, sanki insan değilmiş gibi değerlendirildiği hissine kapılmasına neden olmuştur. Kuşkusuz, Doktor Pannwitz Levi'ye "Haefling 174517"³⁸ diye bakmıştır. Onu kendisi gibi bir insan olarak değil, sanki farklı bir gezegenden gelen, değişik bir tür olarak değerlendirmiştir.

Bu noktada Levi'nin kişiliği insanî öğelerden arındırılmış gibi düşünülürse, aynı biçimde Pannwitz'in de bakışı insanlık dışı bir davranıştır. Levi'nin Pannwitz'i özgür kaldığında tekrar görme isteği, yalnızca Levi'nin doktorun gözlerinin içine bakarak, tüm bu olaylar bittikten sonra, neler hissettiğini anlama merakından kaynaklanmaktadır.

Kamp içerisinde insanların birbirlerine nasıl baktıklarının bir anlamı vardır, sanki kendi başına bir dilmiş gibi, farklı sonuçlar çıkarmak

³⁷ a.g.y., s. 101-102.

³⁸ Auschwitz'te tutsak olan Levi'nin bileğine işlenmiş olan kayıt numarasıdır.

mümkündür. Çünkü konuşmalar, sözler yoktur, zâten kimsenin de konuşma arzusu kalmamıştır.

Söz konusu bakışlar, yalnızca tutsaklar ve askerler arasında süregelmemektedir, tutsaklar arasında da bakışların farklı anlamları vardır. Başlangıçta değinildiği üzere, Kampta temel ilkelerin başında sessiz kalmak ve soru sormama, sorgulamamak vardır; daha sonra ise, yine aynı sessizliğin Pannwitz karşısında duyulan utancı ve ezilmeyi ifade ettiği görülmektedir.

Örneğin, Levi ve Walter koğuş arkadaşları Schmulek'in öldürüleceğini öğrendiklerinde, sorulardan, bakışlardan ve sözlerden oluşan bir eylem meydana gelir.³⁹

[...]Ben şimdi Schmulek'e bakıyorum, arkasında Walter'in gözlerini ve bakışlarını görüyorum ve o durumda soru sormuyorum. Schmulek giderken bana kaşık ve çatalını bıraktı. Walter ve ben bakışmaktan sakındık ve uzun süre suskun kaldık. [...]

Karşısındaki insana bakışıyla bir şey anlatma isteği, ya da en azından karşılık verme isteği, insanlık değerlerinden tek ayakta durabilenidir. Söz konusu durumun bir benzeri, Toplama Kampı'nın boşaltılması sırasında yaşanır. Burada, Birkenau adlı Nazi subayına karşı çıkan bir tutsak, Musevîlerin yakıldığı fırınlardan birini havaya uçurmuştur,

³⁹ a.g.y., s. 47.

ancak sonuç olarak ölümlle cezalandırılmıştır ve binlerce tutsak bu sahneye tanıklık etmek durumunda kalmıştır.⁴⁰

*[...]İnsanı yok etmek, onu yaratmak kadar güçtür: kolay olmadı, kısa sürmedi, ama siz, Almanlar, başardınız. Sizin bakışlarınız altında bizler boyun eğdik; bizim açımızdan korkacak bir şeyinizi kalmadı, artık: sizlere karşı gelecek davranışlar, meydan okuyucu sözler, hattâ yargılayıcı bir bakış bile yok artık.*⁴¹

Bu olaydan sonra Alberto ve ben koğuşa girdik ve birbirimizin yüzüne bakamadık. [...]

Levi'nin öfke duyduğu bu anlar dahi insanlık duygusuna ilişkin izler taşımaktadır. Yazar, yaşanan ve kendisinin de bizzat tanık olduğu olaylar için sanki utanç duymaktadır. İnsan onuru hiçe sayılmaktadır ve Levi bu konulara “*I sommersi e i salvati*” adlı yapıtta, *La vergogna* adlı bölümde değinmektedir.⁴²

“*Se questo è un uomo*” ve “*La Tregua*” adlı yapıtlarda ise bu konular üzerine daha da yoğunlaşarak, söz konusu utanç kavramının tüm olaylara ve acılara rağmen, sağ kalabilenlerin hissettiğini, dolayısıyla insan onuru kavramının tümüyle ortadan yok olmadığını, hattâ kısa barış

⁴⁰ GORDON, R., “*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*”, Carocci, Urbino, 2003, s. 50.

⁴¹ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 146.

⁴² LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, Einaudi, Torino 1991. s. 998.

anlarında, ya da insanların biraz olsun kendilerine gelebilmeleri için olanak tanındığında, söz konusu duyguyu yeniden hissettiklerini gösterir.

Daha önce değinilen Levi'nin “*Se questo è un uomo*” adlı kitabında laboratuvar ortamında çalışan diğer sivil hanım memurlarla ilgili bölümlere geri dönecek olursak, o zaman, utanç kavramının daha belirgin örneklemelerini görmek mümkün olacaktır.⁴³

[...]Laboratuvarda çalışan üç hanım karşısında, biz üçümüz, utançtan yerin dibine giriyoruz. Görünüştümüzün nasıl olduğunu farkındayız: bir birimizi görüyoruz, ya da ara sıra pencerenin camında görüntümüzün yansımısıyla kendimizi görme fırsatımız oluyor. Saçma sapan bir görüntümüz var. Pazartesi günleri, kafamız yeni kazınmış olduğundan, saçsız oluyoruz. Cumartesi gününe geldiğimizde ise, kafamızda yeniden kahverengimsi cılız kısa saçlar çıkmaya başladığından, biraz daha saçlı bir hâl alıyoruz. Suratımız sapsarı ve şiş, genellikle alelacele bizi traş eden berberin bıraktığı kesiklerle ve yara berelerle dolu. [...]

Burada dikkati çeken nokta ise, insanların yüzlerinden başlayarak, nasıl bir sistem uygulanarak tüm insanî özelliklerden yoksun bırakılmaya çalışıldığıdır.

⁴³ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 138.

Tutsaklar bir yandan karşılarında duran, kendilerine benzer insanlara bakarak, bir teselli arayışı içindedir, diğer yandan, git gide tüm insanî özelliklerinden uzaklaşmaları için nelerin yapıldığını saptama fırsatı bularak hüznlenmektedirler. Bu noktada, yine Levinas'ın altını çizdiği noktaya dönülmüş olur; insanlar, karşılarındaki insana bakmayarak, o insanın varlığını inkâr edebilmektedir. Buna benzer bir tasvir, Levi'nin Kampta artık her şeye boyun eğerek kaçınılmaz sonu beklemeyi kabullenen 'Müslümanlar'diye adlandırılan, ya da Levi'nin kendi sözcükleriyle 'sommersi' olarak adlandırdığı tutsakları anlattığında ortaya çıkmaktadır:⁴⁴

*[...]Zihnimi yüzü olmayan çoğunluk olarak dolduruyorlar. Yaşadığım dönemin tüm kötülüklerini tek bir görüntüyle ifade etmem gerekseydi, çok iyi bildiğim, etsiz sıksa suratlı, başları eğik ve omuzları çökmüş insanların, gözlerinde düşüncelerine ilişkin herhangi bir emare olmayan bu görüntüsünü seçerdim. [...]*⁴⁵

Nazilerin uyguladıkları psikolojik baskının örneklerinden bir tanesidir bu, yalnızca. Bir taraftan tutsakların iletişim kurmalarına engel olarak onları yalnızlaştırırken, diğer taraftan her bir tutsağın farklı özellikler taşıdığını gösteren ifadeleri de ortadan kaldırır.

İnsanın bir yüzünün olmaması, kendi varlığını inkar etme ve diğer bireyler tarafından yok sayılma anlamı taşımaktadır. Bu durum aynı

⁴⁴ a.g.y. , s. 86.

zamanda, hiçbir şekilde kurtulma şansı olmadığını ve diğer insanlarla herhangi bir iletişimde bulunulamayacağı anlamını taşımaktadır.

Konuya ilişkin başka bir örnek vermek üzere, “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta yer alan, daha sonra ‘*Shemà*’ adıyla yayımlanan şiire değinmek yerinde olacaktır. Bu şiirde Levi, Auschwitz’in unutulmaması için çok çarpıcı sözcükler kullanmaktadır:

Sizler ki güven içinde yaşıyorsunuz

Sıcak evlerinizde

Sizler ki akşam eve döndüğünüzde buluyorsunuz

Sıcak yemeği ve dost yüzleri

Düşünün bu acaba bir erkek mi

Düşünün bu acaba bir kadın mı

Yoksa eviniz yok olsun

Hastalık size engel olsun[...]⁴⁶

Ahlâk ve olaylara tanıklık, gündelik yaşam ve kitle katliamına karşı duyulan korku, bu şiirde iç içedir.

⁴⁶ a.g.y. , s. 3; II, s. 525.

Levi'nin zaman zaman böylesi etkileyici örnekler verdiği, bir gerçektir. Unutulmaması gerekir ki, Levi gibi bir yazarın amacı, hayatta kalmak, yaşananları diğer insanlara nakletmek için hayatta kalmaktır. Böylece, aynı acıların tekrar yaşanmasına engel olmayı amaçlamaktadır. Ancak yaşananlardan ders alan insan, aynı hataları yinelemez ve daha iyi yarınlara doğru yol alabilir.

ANI-BELLEK İKİLİSİNİN ÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında Toplama Kampı'na ilişkin anılarını şimdiye kadar Levi'den daha uzun süre inceleyen olmamıştır.⁴⁷ Bunlar, yalnızca kişisel anılardan ibaret değil, aynı zamanda, Kampta hüküm süren kurallara ve orada gerçekleşen yaşama ilişkindir ve bir çok anı yazarınkiyle farklılaşmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anı yazma konusunda büyük gelişmeler kaydedilmiştir ve bu alanda araştırmalar yapan Lawrence Langer 1995 yılında şöyle yazar:⁴⁸

[...]Son yıllarda kıyım üzerine yapılan araştırmalar bir konuyu ortaya çıkarmıştır: Sözü edilen konu üzerine yazılar yazılırken, hep bir başlık üzerinde yoğunlaşmıştır, o da anıdır. [...]

Levi yapıtlarında anı kavramını kullanırken, özellikle öznel bellek ile belgeli tarihten öğeleri alıp bir araya getirerek, anı kavramının ahlâk bağlamında kullanıldığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

Bunun için Levi anı kavramını üç farklı biçimde ele almaktadır:

- bir anda ortaya çıkıveren anı;
- travmatik anı kavramı;

⁴⁷ Levi anılarını 1944-1945 yıllarından 1987 yılına kadar yazmıştır.

⁴⁸ FRIEDLAENDER, S., "When Memory Comes"(1979); NACQUET, P.V., "The Assassins of Memory"(1985); DELBO, C., "Days and Memory", (1985); MILTON, S., "In Fitting Memory: the Art and Politics of Holocaust Memorials", (1991).

- diyaloga açık ve yapıcı anı.

Bu üç kavramı da kullanırken Levi, anıyı hem psikopatolojik bir kavram, hem de bir zorunluluk, ya da görev olarak ele almaktadır.

Levi'nin yaşadıklarına ilişkin anı kavramı incelenecek olursa, anı bir görev gibi olup biteni anımsamaktır. Hayatta kalabilen açısından ise, yaşanan olayların sanki kolektif olarak hatırlanmasıdır.

Levi “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın son sözünde şöyle der:⁴⁹

[...]Olup biten olaylar hakkında düşünmek herkesin görevidir.

Herkes bilmeli ya da hatırlamalıdır. [...]

Levi'nin burada düşünmek için kullandığı İtalyanca sözcük “*meditare*”, çok önemlidir. Çünkü söz konusu sözcük, bu noktada, “bilmek” ve “anımsamak” sözcüklerinden çok daha güçlü bir anlam taşımaktadır.

Ayrıca Levi, bireysel anıdan yola çıkarak, kolektif anıya ulaşmaktadır. Levi anımsanan olayların sonuçlarından çok, anımsama eylemine önem vermektedir.

Böylece anımsamanın önemi, yani okuyucuya anının ne kadar önemli olduğunu aktarma eylemi belirginleşmektedir. Okuyucuyla birlikte kolektif biçimde yapılan bu meditasyon sayesinde Levi, neredeyse katliamın tarihî

⁴⁹ LEVI, P. “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 198.

boyutlarına ulaşabilmektedir.⁵⁰ Böylece anının doğrudan belgeli tarihe geçişi gerçekleşmektedir.

Anıya ilişkin bir çok kavram, Levi'nin "*Se questo è un uomo*" adlı yapıtında sıkça kullanılmaktadır, o denli ki, zaman zaman Levi kişisel anılarını gündeme getirirken bile, bu yapıtının etkisi altında kalmıştır.⁵¹

Levi'nin ilk yapıtı olan "*Se questo è un uomo*" adlı kitapta anı kavramı, iki süreçte ele alınmaktadır. Birincisi, kitabın yazarının ağzından (Levi Kampta anılarını yazar), ikincisi ise Levi'nin anlatıcı kimliğiyle aktardığı anılardır. (Kamptan kurtulan biri olarak Levi, Torino'da anılarını kaleme alır). Birinci süreçte, yani Levi'nin Kamptaki anılarına dönülecek olursa, Levi'nin Kampa götürülmeden, yani Torino ya da Milano'daki yaşamına ilişkin izler de bulmak mümkündür.⁵²

İkinci süreçte, Levi'nin hayatta kalabilen biri olarak, Auschwitz'e ilişkin anıları dikkat çekmektedir. Her iki süreçteki anlatım biçimi, çoğu zaman, iç içe geçmiş durumdadır ve çoğu zaman, yazar-kahraman, aynı zamanda yazar-anlatıcı durumundadır.

Katliâma ilişkin anılar ise, üstesinden gelinememiş bir travmayı simgelemektedir. Yukarıda sözü edilen birinci ve ikinci süreç, aynı zamanda da

⁵⁰ GORDON, R., "*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*", Carocci, Urbino, 2003, s. 54.

⁵¹ CAVAGLION, A., *Il Termitaio*, s. 117-121. Cavaglioni'un yaptığı çalışmalara göre, Levi'nin bütün yapıtları "*Se questo è un uomo*" adlı kitaptan türemiştir.

⁵² Bu konuya ilişkin bilgiler özellikle "*Il sistema periodico*" adlı yapıtın ilk bölümlerinde bulunmaktadır. LEVI, P., "*Il sistema periodico*", Einaudi, Torino, 1991. s. 757-859.

Levi'nin yapıtlarını oluştururken ortaya koyduğu yazar-anlatıcı, yazar-kahraman kavramlarının da kopmasına neden olmaktadır. Levi bunu “*Tregua*” adlı yapıtında dile getirmektedir:⁵³

[...]Auschwitz'teki boşluk, anılarımın zincirini ikiye bölüyordu. [...]

Başka bir anda ise, tanıklık etme, olayları diğer insanlara aktarma isteği neredeyse çökmüş durumdadır:⁵⁴

[...]Bugün, bu gerçekten yaşanan günde, masaya oturmuş yazıyorum, ancak, ben bile, tüm olup bitenlerin gerçekten olduğuna ikna olmuş değilim[...].

Zaten Naziler bile günün birinde tutsakların Kampta yaşadıklarını anlattıklarında, olayların insanlık dışı boyutundan ötürü, kimsenin inanmayacağını söylemişlerdir.

Levi, anı kavramı üzerinde dururken, duysal ve entelektüel anı arasında var olan gidiş gelişleri, istemli ve istemsiz yapılan bir eylem olduklarının altını çizmeye çalışmaktadır. Anıların, istediğimiz zaman aklımıza gelen ve belleğimizden atılması mümkün olmayan konular demek olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır.⁵⁵

⁵³ LEVI, P., *La Tregua*, Einaudi, Torino, 1991, s. 375.

⁵⁴ GORDON, R., “*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*”, Carocci, Urbino, 2003, s. 56.

⁵⁵ a.g.y., s. 56

Barışçıl ve akılcı oluşuyla tanınan Levi gibi bir yazarın yapıtlarında, istem dışı duyusal anının ve şiddetin sıkça kullanılması, şaşırtıcıdır. Söz konusu şiddet, Levi'nin başlıca yapıtlarında düşler, kokular ve müzikle ortaya çıkmaktadır.

Düşler, Levi'nin Kampta yaşadıklarını dile getirirken büyük öneme sahiptir. Düşlere ara verildiğinde ise, insanın insan olduğu düşüncesi yeniden anımsanır ve onunla birlikte şu anda meydana gelen olayların daha önceki haliyle bellekte kalan dünyayı kirletebileceği endişesi ortaya çıkar. “*Se questo è un uomo*” adlı yapıttan sıkça yapılan bir alıntıda yazar, tüm tutsakların gördüğü iki düşü tasvir etmektedir.

Birinci düş, savaştan sonra eve dönüldüğünde ve yaşanılan kötü olaylar anlatıldığında, aile yakınlarının bunlara kayıtsız kalmaları ve özgür kalan tutsakların hiçbir zaman ulaşamadıkları yemeklerin ve içeceklerin görüldüğü, kötü düştür. Bu noktada, yiyecek-içeceklerin ve ev ortamının gündeme gelmesi, normal, gerçekte varolan dünyanın tanımlamasıdır.⁵⁶ Ancak, Kamp ortamının tüm kötü özellikleri, düşleri bile etkilemektedir. Öyle ki, o güzel yiyecek ve içecekler, tutsakların düşlerinde gözlerinin önünden kayboluverir; sevdikleri, yakınları ise onları ya unutmuştur, ya da dikkate almamaktadır. Başka bir deyişle, düşler acı biçimde geçmiş, bu günü ve geleceği, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde, tıpkı normalle kötü arasındaki sınırın karıştırılması gibi, birbirine karıştırmaktadır.⁵⁷

⁵⁶ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 54-55.

⁵⁷ FERRERO, E., “*Primo Levi: Un'Antologia della critica*”, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino, 1997, s. 80.

Söz konusu korku ve özlemleri içeren düşün benzeri, “*Tregua*” adlı yapıtın sonlarına doğru tasvir edilmektedir. Levi’nin ailesini, arkadaşlarını, yiyecekleri anlattığı bu sayfalar, yapıtının en karamsar ve umutsuz bölümlerinden birini oluşturmaktadır.⁵⁸

[...]Sofrada ailemle, ya da dostlarımla oturuyorum. Belki işteyim, ya da yeşillikler içinde kırsal bir bölgede. İçimde tuhaf bir endişe var. Sanki görünmez bir tehdit söz konusu. Gerçekten de düş devam ettikçe, yavaş yavaş, acımasızca, etrafımdaki her şey yıkılıyor ve yok oluyor. Her şey tam bir kaos içinde. İşte ben bulanık ve gri bir hiçliğin ortasındayım, ordayım: bunun ne demek olduğunu biliyorum ve bunun ne anlama geldiğini de uzun süredir biliyorum: yeniden Kamptayım, Kamp dışında hiç bir şey gerçek değil. Diğer şeyler ise kısa bir ara, duyuların aldatması, ya da bir düş: aile, çiçek açmış doğa, evim. Şimdi ise tüm bu düş, yani barış düşü bitti, tüm donduruculuğuyla süren gerçek düşün içinde, tanıdık bir sesin yankılandığını duyuyorum: otoriter olmayan, kısa ve etkileyici tek bir sözcük. Auschwitz’te kalkma vaktinin geldiğini bildiren, hep beklenen, ürkütücü o yabancı sözcük: kalk, “Wstawac!” [...]

Daha önceleri var olan gerçek, canlanıp şu anı siliyor: Acımasız biçimde anı ve geçmişle ilgili ilişkiyi sarsarak, şimdiki zamanı bir düş; dayanılması güç geçmişi de, gerçeğe çeviriyor. Kaygı hep var ve ne zaman insanı etkileyeceği bilinmiyor.

⁵⁸ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 395.

Bu durum, kendini sürekli yenileyen, var olan bir anının işlevi değildir; söz konusu anı, kendi kendini de ortadan kaldırmakla tehdit etmektedir. Bu anının bünyesinde herhangi bir içerik, ahlakî değer yargıları, ya da erdem bulunmamaktadır, yalnızca duyguların bastırılması, esastır.

Levi'nin yapıtlarında duyulara dayanan değişik bir anı biçimi ise, kokulara ilişkin anıdır. Koku, Levi gibi hayatta kalabilenler için önemli yer tutmaktadır. Koku söz konusu olduğunda, Kampta en belirgin, hattâ sembol haline gelmiş bir konu gündeme gelmektedir. Bu konu da tutsakların yakıldığı fırınlardır.⁵⁹

Levi'de de, Semprun'da olduğu gibi, düşünceler birbirine girmektedir. Levi savaştan sonra gerçekleştirdiği bir yolculuk sırasında, Kampta yeniden gitme fırsatı bulur: Kampta bulunduğu dönemde yaşadığı tüm duygular yeniden canlanır. Yazar, 1984 yılında kaleme aldığı ve “*L'altrui mestiere*” adlı yapıtında yer alan “*Il linguaggio degli odori*”⁶⁰ adlı metinde, savaş sonrasında Polonya'da bulunduğu sırada, Marcel Proust'un *Madeleine*'inden⁶¹ de esinlenerek, kokuların kendisinde bıraktığı anı üzerinde durmaktadır.⁶²

⁵⁹ SEMPRUN, J., “*La scrittura o la vita*”, Gaunda, Milano, 1997, s. 268.

1997 yılında yayımlanan yapıtında yazar savaştan sonra Buchenwald adlı kasabaya dönerken şu düşüncelerini yazmaktadır: “*Düşündüm de, diğer insanlarla paylaşamadığım, beni ben yapan, beni diğerlerinden ayıran, en azından tüm diğerlerinden, hattâ beni onunla, yani insan ırkıyla özdeşleşmeme rağmen, ondan uzaklaştıran, zihnimde korku ve utançtan oluşan bir alevle yanan, Ettersberg tepesinden gelen yanmış insan eti kokusudur.*”

⁶⁰ “*Kokuların Dili*”

⁶¹ Marcel Proust'un yapıtlarında sıkça kullandığı Madeleine adlı karakter çevresindeki kişileri hoş kokusuyla etkilemekte, onları değişik dünyaları taşımaktadır.

⁶² LEVI, P., “*L'altrui mestiere*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 837-840.

[...]Polonya'daki evlerin ısıtılması için kullanılan kömürün yanmasıyla ortaya çıkan masum koku, beni derinden etkiledi: birden, acımasız bir çok anıyı aklıma getirdi ve sanki nefesim kesildi. [...]

Söz konusu Polonya'ya özgü koku, Levi onu her ne kadar hoş bir anı olarak ele almaya çalışsa da, kuşkusuz, yanmış insan eti kokusunu anımsatmaktadır, kendisine. Programsız ve istem dışı gelişen bu anlık anımsamalar, bellek yüzüne getirdiği konular bakımından, anımsayan kişi için son derece acımasızdır. Levi, yine bu noktada, gençlik yıllarına, yani şu anda yaşadığı sorunları hiçbirinin olmadığı, 'normal' dünya diye tanımladığı dünyaya ilişkin anıları da gündeme getirmektedir.⁶³

[...]Orada bulunduğumuz süre içerisinde özgür dünyanın kokuları da bizi yaralıyordu: güneş altında duran tekneleri anımsatan sıcak zift; ormanın soluğu olan mantar ve yeşillik kokusu, ev işlerini yaparken gördüğümüz, 'uygar' kadının yıkadığı çamaşırlardan gelen sabun kokusu. [...]

Bu noktada Levi'nin cesetlerin fırınlarda yakıldığından söz etmesi biraz şaşırtıcıdır. Çünkü tutsakların çoğunun gaz odalarında öldürüldükleri göz önünde bulundurulduğunda, Levi'nin Auschwitz'te bulunan gaz odalarından hiç söz etmiyor oluşu oldukça şaşırtıcıdır. Halbuki Auschwitz'le, ne yazık ki, özdeşleşen gaz odalarının oradaki tutsakların yaşamlarıyla çok yakından ilgisi vardır.

⁶³ a.g.y., s. 840.

Düşler ve kokular sayesinde, şimdiki zaman ve geçmiş, yani, iki birbirinden tamamen farklı dünya karşı karşıya gelmektedir. Yukarıda değinilen bir durumun benzeri, yine “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta ortaya çıkmaktadır.

Bu kez Levi’nin farklı dünyalarını karşı karşıya getiren, müziktir. Levi Kamp hastanesinde yattığı sırada, ilk defa düş görmediği bir uykudan uyanır ve Kamp bandosundan gelen ezgilere kulak verir:

[...] Duyulan müziğin felâket bir şey olduğunu düşündüğümüzden, her birimiz yataklarımızdan birbirimize baktık. Bu marş ve şarkılar Kampta zihnimize kazınan ve buraya ilişkin unutacağımız en son öğelerden birini oluşturacak. Bu şarkı ve marşlar, Kampın sesi gibi. Kampta var olan düzenin çılgınlık boyutunda olduğunun bir göstergesidir.

Bütün bunlar, bizi yavaşça öldürmek isteyen, önce insanlığımızdan yoksun bırakacak birinin çılgın düşüncesinin belirtisidir. [...]

[...]Bu müzik çaldığında, dışarıda sisin içinde olan arkadaşlarımızın, robotlar gibi marş halinde yürüdüklerini biliyoruz; onların ruhları ölmüş ve müzik, sanki onları, yönetircesine, rüzgarın kuru yaprakları uçurduğu gibi ileri doğru iter.

Çıkış ve giriş marşlarına her zaman SS Subayları da katılır. Hangi babayiğit koreografisi Naziler tarafından yapılan, ölmüş insanların gruplar halinde sisten uzaklaşarak, sise doğru yaptığı bu dansı izlemelerine engel olabilir ki? [...]

İstem dışı meydana gelen anı faaliyetleri, gerçekten de çok acımasızdır. Yine de, istem dışı anı, Levi için büyük öneme sahiptir. Çünkü, bu ögede, geçmişimize ilişkin, parça parça da olsa, asla kabul edilmeyen, ya unutilan, ya da baskılanan gerçeklerin sembolleri gizlenmektedir. İstem dışı bellek, böylece, genel belleğin sürekli maruz kaldığı dışsal etkilere karşı bir güvenlik kalkanı oluşturmaktadır. Levi “*I sommersi e i salvati*” adlı yapıtının ‘*La memoria dell’offesa*’ adlı bölümünde, belleğin kurbanlar üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır.

Bilinçli ya da bilinçsiz olarak insanoğlunun, aynı yanılgıya tekrarlayarak kapılması durumunda, söz konusu olayı gerçek bir olaymış gibi algılamasına neden olmaktadır.⁶⁴ Kampta tutsakların gerçek anılarını yitirmeleri ve onların yerine gerçekdışı anıların geçmesi, Almanlar tarafından sürekli çalınan müzikle elde edilmeye çalışılmaktadır.

Yine Levi’nin 1966 yılında yayımlanan “*Storie naturali*” adlı yapıtında yer alan, gerçekte yazarın 1946 yılında kaleme aldığı *I mnemagoghi* adlı öyküsünde bu konuya yer vermektedir.⁶⁵ Söz konusu öykünün kaleme alındığı tarih “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın redaksiyonun yapıldığı tarihle kesişmektedir.

⁶⁴ GORDON, R., “*Primo Levi: Le virtù dell’uomo normale*”, Carocci, Urbino, 2003, s. 59.

⁶⁵ LEVI, P., “*Storie naturali*”, Einaudi, Torino, 1991, s 401-408.

Öyküde, yaşlı bir kasaba doktorunun yaşantısından bir bölüm anlatılmaktadır. Kendi tuhaf dünyasına çekilen Doktor Montesanto, kendi kurduğu bu âlemde anılarını yaşamaya devam eder ve herhangi birinin kaybolacağı endişesiyle anılarını küçük parfüm şişelerine kapatır. Böylece, her anının, Doktor Montesanto'ya göre, kendine has bir kokusu saklanabilmektedir. Ancak doktor, bu olayı o kadar abartır ki, artık gerçek dünya ile bağlarını tamamen kopartma noktasına gelir.

Bu noktada Montesanto'nun anıları, güvenli biçimde muhafaza edilir. Ancak yaşadığı zaman ve deneyimleriyle bağları ortadan kalkar, gerçek dünyadan uzaklaşır.

Levi, Montesanto'nun anılarını muhafaza etme biçimini kendine uygulamaya çalışmaktadır. Ancak, kendi anılarını Montesanto gibi muhafaza etmenin gereksiz ve anlamsız olduğunu da anlamıştır. Çünkü Levi, özellikle Kampa ilişkin anılarını incelerken, söz konusu anıların, kendi deyiimiyle, *Mekanik Anı* biçimiyle ortaya çıktıklarını dile getirmektedir.

Levi'ye göre *Mekanik Anı*, yalnızca kendisinde var olan bir özellik değildir. Bu düşünceye göre *Mekanik Anı*, anı-dil-yazı üçlemesinden oluşmaktadır. Örneğin, Kampta duyulan değişik diller, Lehçe, Almanca, İbranice ve Rusça sözcüklerin kendiliğinden belleğe alınması, Mekanik Anı faaliyetine örnek oluşturmaktadır.

Levi daha sonra bu düşüncelerden yola çıkarak, yazdıklarına bir temel oluşturur.

Levi, Kamp'a ilişkin anıları söz konusu olduğunda, diğer anılarını az da olsa ikinci plana attığını ve Kampla ilgili her şeyin belleğine kazındığını söylemektedir.⁶⁶ Hattâ çoğu kez kendisini *Borges*'in karakterlerinden biriyle özdeşleştirmektedir.⁶⁷

[...] *Auschwitz söz konusu olduğunda, Borges'in "Funes el memorioso" adlı yapıtında, görmüş olduğu tüm ağaçların bir bir yapraklarının sayısını hatırlayan, hattâ kendi başına bile dünyada varolan tüm insanların anılarından daha fazla anıya sahip olan Ireneo Funes'in kardeşi gibi hissetmekteyim kendimi. [...]*

Borges'in "*Funes el memoriso*" adlı yapıtında,⁶⁸ Funes adlı kahraman, sonsuz ayrıntıyla dolu belleğinin etkisi altında kalmaya başlamıştır.

Bu noktada yine Levi'nin Klasik diye nitelenen yazarlara karşı duyduğu hayranlık göze çarpmaktadır. Levi, kimyager olsa da, Kültüre geniş kültüre sahip bir kişidir bilgilere sahiptir. Bunda kuşkusuz mezun olduğu Azeglio Ciampi Lisesi'nin büyük önemi vardır. Çünkü söz konusu lise o dönemlerde , özellikle Torino'lu ünlü ailelerin çocuklarına verdiği öğretimle bilinmektedir.

⁶⁶ GORDON, R., "*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*", Carocci, Urbino, 2003, s. 60.

⁶⁷ LEVI, P., "*Un giallo del Lager*", s. 909-912.

⁶⁸ BORGES, J.L., "*Funes o della memoria*", Einaudi, Torino, 1978, s. 97-105.

Kendisi, diğ er insanlarla herkesin bildiğı dil aracılığıyla iletişim kuramaz hale gelmiştir. Kullandığı dil, kendince geliştirdiğı, kendi anılarının şemsiyesi altında anlam taşıyan bir dildir. Onun gerçek dünyası diğ er insanların d ş dünyasını oluşturmaktadır. Levi de benzeri bir ikilemi her zaman yaşamaktadır. Kendisine yaşadıklarının d ş m , yoksa gerçek mi olduğunu sürekli sormaktadır. *Borges*’in öyküsünün sonunda *Funes*, 21 yaşında hayata gözlerini yumar.

Montesanto, *Funes* gibi kişiler, her şeyi kaydeden bir belleğın tutsaklarıdır. Bu duruma düşmemek için, istem dışı faaliyetini gösteren belleğın, zaman zaman, bilinçli olarak gündeme getirilmesi, belli  l   lerde hazmedilmesi gerekmektedir. Aksi durumda, bellek-anı ikilisi insanı gerçek dünyadan uzaklaştırarak, gerçek yaşamla tüm bağlarını kopartıp, esir alabilmektedir. Bu bağlamda Levi’nin yaşadığı ikilem, sürekli olarak kendisi ve diğ er insanlar için zarar verici, hattâ yok edici bir güce sahip söz konusu bellek içerisinde yer alan anıları bazı süzgeçlerden geçirerek, etik belleğın hizmetine sokmaktır.⁶⁹ Ancak, nasıl olur da bu işlem gerçekleşebilir? Levi buna örnek oluşturabilecek bir durumu ‘*Il linguaggio degli odori*’ adlı öyküsünde ortaya koymaktadır.

Söz konusu öyküde, özellikle çoğu kişinin duyduğu kokular karşısında son derece duyarsız olduğu konusu üzerinde durulmaktadır. Bir çok kişi için kokuların hiçbir önemi yoktur. Bunun için de bir çok koku dikkate bile değer değildir. Ancak Levi gibi bir kimyager için, kokuların önemi büyüktür.

⁶⁹Levi özellikle *iletişimsizlik* kavramını dikkate alarak üzerinde durmuştur. Çünkü hafızanın işleyişiyle ilgili ikilem yaşayan bir insan, yine Levi’ye göre, diğ er insanlarla sağlıklı bir iletişim kurmakta oldukça zorlanmaktadır. Anıların zarar verici etkilerini aşarak, söz konusu anıları ancak etik değerler için kullanmaya çabalarsa, *iletişimsizlik* sorunundan ancak o zaman kurtulabilir.

Yazar kokuları gruplandırır. Hattâ ona göre, tüm kimyasal birleşenler gibi, kokuların da birleşenleri vardır ve kimya formülleriyle ifade edilerek diğer benzerlerinden ayrılabilimleri sağlanmaktadır. Levi belleğe de aynı işlemi uygulamaktadır. Bilinçli olarak belleğinde yer alan bütün öğeleri inceleyip, onları gruplandırmaktadır. Böylece, Levi'ye göre anıların yukarıda sözü edilen istem dışı bellekten, ahlâk amaçlı kullanılan belleğe geçişleri sağlanmaktadır.⁷⁰

Benzer bir konu “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta, müzik kavramına ilişkin olarak ele alınmaktadır. Levi Kampta, özellikle tutsakların çalıştırıldıkları zamanlarda, sürekli müzik çaldığını belirtmiştir. Ancak, Levi'ye göre söz konusu müziğin amacı, doğrudan istem dışı faaliyet gösteren belleği etkileyerek, zarar verici gücüyle, bellekte önceki yaşamdan geriye kalan tüm anıları ortadan kaldırmak ve tutsakları her açıdan yok etmektir. Bunun için yazar Kampın sağlık ocağında bulunduğu günlerde, müziğin söz konusu *yok edici* etkisine maruz kalmamak için bilinçli ve sağduyulu olarak onu dışardan biriymiş gibi dinlemek gerektiğini belirtmiştir.⁷¹

[...] Müziğin ritminden, o aldaticılığından uzaklaşmak gerekiyordu. Müziği dışardan birinin dinlediği gibi dinlemek gerekiyordu. Onun gerçekten ne olduğunu, ne amaçla kullanıldığını anlamak için şu anda olduğu gibi uzaktan, sağlık biriminden dinliyorum. Kamptan kurtuluşumdan yıllar sonra bile, ara sıra orada çalınan müziğin nameleri aklıma geldiğinde, neden hâlâ kanımın damarlarımda sanki donduğunu, neden Auschwitz

⁷⁰ GORDON, R., “*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*”, Carocci, Urbino, 2003, s. 62.

⁷¹ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 45.

gibi bir ortamdan kurtulmuş olmamızın büyük bir olay olduğunu ve Almanların müziği hangi zalimce amaçları için kullandıklarını anlamak için gerçekten olaylara uzaktan durup, bakmak gerekiyordu. [...]

Bu noktada Levi, istem dışı faaliyette bulunan belleğin, gerçekte, bir makine gibi otomatik biçimde çalıştığını da belirtmektedir. Onun içindir ki yazar, yıllar sonra bile, söz konusu müziğin yalnızca bir-iki namesini hatırladığında, âdetâ kanı donmaktadır.⁷²

[...] Belki de söz konusu gereksiz ve yararsız hafızanın ve ona bağlı anıların başka bir işlevi vardı: belki de hepsi ‘sonra’, yani bütün bu olaylar bittiğinde, buradan kurtulduğumuzda, bütün bu olup bitenlerin büyük bir mozaığın yalnız küçücük bir parçası olduğunu anlamamız için yapılan bir hazırlıktı. [...]

Levi’nin yapıtlarında kullandığı dil ve yazının kendisi için büyük önemi vardır. Burada yine Semprun ile olan benzerlik ortaya çıkmaktadır. Semprun “*La scrittura o la vita*” adlı yapıtında, Buchenwald Kampından kurtulduktan 15 yıl sonra bile, o günlere ilişkin anılarını yazmak yerine, yeni yaşamına ilişkin konuları ele almayı tercih etmiştir. Yani, bu durumu Ireneo Funes’in söylediği üzere şöyle nitelemek yerinde olacaktır:⁷³

“[...] Yaşama, yani her şeyin unutulduğu yere döndü[...]”

⁷² a.g.y., s. 1064.

⁷³ SEMPRUN, J., “*La scrittura o la vita*”, Gaunda, Milano, 1997, s. 268.

Semprun, uzunca süre sanki hafıza kaybı geçirmişçesine yaşadığını dile getirmiştir.⁷⁴ Buna karşın Levi ise, anılarını, bilinçli olarak unutmayarak, belleğindeki izleri kullanarak yazılar yazmış, onlara hayat vermiştir.

Levi'nin yapıtında, özellikle iki noktada ahlakî değerler ve bilinçli belleğin etkileri açıkça ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kullanılan dil ile yazı arasında oluşturduğu bağ da belirginleşmektedir. Bunlardan birincisi, özellikle sıkça kullanılan “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın ‘*Il canto di Ulisse*’ adlı bölümünde yer almaktadır. Bu noktada Levi, Kampta bulunan Jean il Pikolo adlı arkadaşı ile birlikte evleriyle, yaşadıkları kentle, aileleriyle, gittikleri okullarla ilgili anıların akıllarına geldiği o nadir barış dolu anlardan birini yaşamaktadır. Jean, Levi'den ona İtalyanca öğretmesini istediğinde, farkında olmaksızın, Dante'nin ‘*Inferno*’sunda yer alan “*Il canto di Ulisse*” ye ilişkin sözler Levi'nin dudaklarından dökülmeye başlamıştır. Ancak Levi, daha önce tümünü ezbere bildiği metni güçlkle hatırlamaktadır. Bazı sözleri unutsa da, konuyu arkadaşına anlatmaya çalışır.

Burada önemli olan, elbette ki Dante'ye ilişkin bilgilerin anımsanması değildir. Daha önceden ezberlenmiş olan, güçlkle hatırlanan bir konunun nasıl Levi ile Jean arasındaki iletişimin sağlanmasında köprü görevi gördüğüdür. Böylece, rastlantısal olarak ortaya çıkan bir durum, tamamıyla ahlakî bir amaç için kullanılmıştır.

⁷⁴ a.g.y, s., 183.

Levi bir çok kez Kampta kültürün fazla önem taşımadığını, kültürün Kamptaki durumun iyice kavranabilmesinde herhangi bir etkisi olmadığını açıkça dile getirmiştir. Ancak buna rağmen, çelişkili de görünse, kültürün kendisi için büyük önem taşıdığını, hattâ Kampta hayatta kalmasını sağladığını da bir çok kez dile belirtmiştir. *Ulis*'in anımsanması, Levi'ye yitirmiş olduğu, geçmişte kalan ve unutilan benliğini anımsama ve yenileme fırsatı vermektedir. Böylece Levi, unutulmaya mahkum anılarını gündeme getirirken, kendi benliğini güçlendirmeyi, bir anlamda, yeniden bulmayı başarabilmektedir.

Levi, Dante'nin yapıtından özellikle bir bölümü çok iyi anımsayabilmektedir. Elbette bu da rastlantısal değildir. Çünkü doğrudan ahlak-anı-yazı üçlüsünün Levi'nin yapıtlarında ne kadar büyük yer tuttuğunu göstermektedir:⁷⁵

[...] Ey insanoğulları, kökeninizin bilincinde olun/ Hayvanlar gibi yaşayınız diye değil/ Bilgeliği ve Erdemi izleyesiniz diye yaratıldınız. [...]

Bu sözler doğrudan Levi'ye ve arkadaşı Jean'a yöneltilmiştir:

[...] Ey insanoğulları, kökeninizin bilincinde olun[...]

Yukarıdaki sözlerle, Kampta hüküm süren ve mahkumların tüm duygularından arındırılarak, düşünmeyen hayvanlar haline getirilmeleri, ironik olarak ele alınmaktadır. Bu noktada Levi'nin yazmış olduğu '*Shemà*' adlı şiir de

⁷⁵ ALIGHIERI, D. "*La Divina Commedia-Inferno*" Canto XXVI, *Il Girasole*, Calvizzano, 1992, s. 257.

akla gelir. Bu şiirde okuyucuyla yazar arasında bir bağ oluşturulmaktadır. Böylece yazar, okuyucuya bazı konuların unutulmaması gerektiğini aktarmaktadır. Yapılan araştırmalar Levi'nin bu şiiri yazarken bir Musevî duasından esinlendiğini göstermiştir. Bu duanın açılımı şöyledir:

[...] “Bu sözleri kalbine yaz, onları çocuklarına öğret ve evde olduğunda, yürüdüğünde, uykuya daldığında ve uyandığında tekrarla. Onları kollarına sıkıca al ve hatırlamak için gözlerinin önünde tut. Onları evlerin cephelerine ve kapılarına yaz. [...]

Hiç kuşku yoktur ki, Levi'nin yazmış olduğu şiir de, aynı biçimde ele alınıp yazılmıştır. Çünkü Levi'nin sözleriyle, esin almış olduğu duanın ortak amacı, bazı konuları gündelik yaşamımıza dahil ederek onların unutulmamalarını sağlamaktır. Levi'nin şiirinden alınan bir dörtlük şöyledir:⁷⁶

[...] Bu sözleri size emrediyorum.

Onları evdeyken sokakta yürürken

Yatarken ve kalkarken kalbinize kazıyın

Onları çocuklarınıza tekrar edin.[...].

Anılar ve istem dışı bellek söz konusu olduğunda, gündeme gelen ahlâk konuları, Levi'nin bazı yapıtlarında ortaya çıkan beden ve zihin arasındaki ilişkiyi de akla getirmektedir. Çünkü bilindiği üzere, yapılan kıyım sırasında, bir çok kişi

⁷⁶ Söz konusu şiir, Levi tarafından kaleme alınan “*Agli amici*” (Dostlara) adlı şiirle büyük benzerlikler göstermektedir.

ortadan kaldırılmıştır ve geriye kalanlar, sevdikleri insanların naaşlarının olmayışından, onlar için yas tutma ya da onları hatırlama konusunda büyük güçlükler çekmişlerdir.

Levi “*Nel parco*”⁷⁷ adlı öyküsünde, bedenin yokluğundan ve anı ile ilişkisinden söz etmektedir. Bu öyküsünde Levi, bütün ünlü edebiyatçıların bir parkta yaşadıklarını düşlemektedir. Ancak bu yazarlar, yalnızca diğer insanların belleklerinde var oldukları sürece, söz konusu parkta varlıklarını sürdürebilmektedir. Unutulduklarında ise, ortadan kaybolurlar.

Öykünün sonlarına doğru, öykünün başkahramanı Antonio Casella bedeninin yavaş yavaş yok olduğunu fark eder. Burada Levi’nin vermek istediği mesaj, edebî bellekle tarihi belleğin ölümden sonra, diğer insanların belleklerinde varlıklarını sürdürdükleridir. Çünkü belleğin görevi, fiziksel unsurlar ortadan yok olsa bile, kendisini şimdiki zamana bağlayarak, varlığını sürdürmektir. Bu biçimde Levi, belleğe ve onda yer alan anıların ahlakî yönlerini ortaya koyarak, unutulmamaları gerektiğini tüm yapıtlarında savunmaktadır.

Yas ve melankoli gibi konuların ele alındığı benzer içerikli başka bir yapıt ise Giorgio Bassani adlı ünlü Ferraralı yazar tarafından kaleme alınan “*Il giardino dei Finzi Contini*”⁷⁸ adlı yapıttır.⁷⁹

⁷⁷ LEVI, P., *Il vizio della forma*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 671-680

⁷⁸ “*Finzi Contini*’lerin Bahçesi”

⁷⁹ BASSANI, G., “*Il giardino dei Finzi Contini*”, Mondadori, Milano, 1980.

Kitabın yazarı, söz konusu kitapta, Roma yakınlarında Etrüsk mezarlarına yapılan sıradan bir gezintiyi ve çocukluk aşkı Micol Finzi Contini ile ilgili bir anısını dile getirmektedir. Dönüş yolunda, arabada bulunan küçük bir kız, “Neden antik mezarların insan üzerindeki bıraktıkları etki, günümüz mezarlarından daha azdır?” diye bir soru yöneltir. Yanıt ise, kızın babası tarafından verilir. Ona göre, eski mezarları görsek de, eski dönemlerde yaşamış Etrüsklerin evleri ve yaşam tarzları artık varolmadığından, onların sanki hiçbir zaman yaşamadıklarını düşünürüz, şeklindedir. Bu noktada yazarın ailesi, Finzi Contini’lerin mezarını anımsar. Onların da hepsi Toplama Kampında ölmüşlerdir ve daha önce yaşadıklarına ilişkin herhangi bir belirti de artık bulunmaz.

Levi benzer bir konuyu 1978 yılında yazmış olduğu “*La bambina di Pompei*”⁸⁰ adlı şiirinde ele almaktadır. Bu şiirinde Levi, Pompei’deki yanardağ patlaması sırasında yaşamını kaybeden, ancak bedeni kül ve lav tarafından mükemmelce muhafaza edilen kızdan ve yüzünden yaşamış olduğu korku ve endişenin kolayca anlaşılabilirdiğinden söz etmektedir. Halbuki Anna Frank’ın ya da Hiroşima’da son anlarını yaşayan bir küçük kızın neler hissettiğini bizlere gösterebilecek herhangi bir kanıt yoktur.

Bu noktada Levi’nin taşıdığı en büyük endişe ise, dünya siyasetçilerinin günün birinde dünyanın felaketine neden olacakları ve bu felaket nedeniyle geriye hiçbir şeyin kalmayacağı yönündendir.

⁸⁰ “*Pompeyli Kız*”.

Levi'nin yapıtlarını kaleme alırken başlıca amacı, hayatta kalan insanların hafızaları yok olduğunda, yaşanan acıların yeniden hatırlamalarını sağlamaktır, başka bir deyişle, hiçbir şeyin unutulmayacağından emin olmaktır.

PRIMO LEVI'YE GÖRE GEREKLİLİK

Levi hem yaşamı boyunca hem de yazmış olduğu yapıtlarında her zaman için yapıcı ve çözüm getirici pragmatik bir kişiliğe sahip olmuştur ve benimsediği ‘*Weltanschauung*’⁸¹ da bu doğrultuda olmuştur. Levi yaşamında ve yapıtlarında, gerekli olan, ya da gerekli olmayan kavramı üzerinde dururken, Eflatun’un savunduğu ‘*phronesis*’, yani pratik bilgelik kavramına sadık kalmıştır.

Bu noktada, Levi’nin ünlü İtalyan yazar Alessandro Manzoni ile benzerlikler taşıdığını, kendisinden önce yaşamış olan ve edebiyat alanında faaliyet gösteren bir çok yazarın birikimini de sahiplendiğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Manzoni, Romantik geleneğe bağlı kalsa da, her zaman ‘doğru’nun, yani gerekli olanın, iyinin yani ‘makul’ olanın temel alınması gerektiği ilkesini benimsemiştir.⁸² Manzoni’nin ortaya attığı ve daha sonra Bentham ve Mill gibi yazarların da benimsediği ‘*utilitarist*’ gelenekte, iki temel kavram üzerinde durulur. Bunların her ikisi de birbiriyle dengede olan acı ve zevk kavramlarıdır. Çünkü bu iki kavramın da ortak amacı, mümkün olduğunca fazla mutluluk sağlamaktır.⁸³

Ünlü yazar Bentham bu konuyu şöyle ele alır:⁸⁴

⁸¹ ‘*Weltanschauung*’ Almanca bir sözcük olup ‘dünya görüşü’ anlamına gelmektedir.

⁸² MANZONI, A., “*Sul romanticismo*”, in opere, a cura di M. Barbi e F. Ghisalberti, Sansoni, Firenze, 1942, s. 619.

⁸³ GORDON, R., “*Primo Levi: Le virtù dell’uomo normale*”, Carocci, Urbino, 2003, s. 84.

⁸⁴ BENTHAM, J., “*Introduzione ai principi della morale e della legislazione*”, UTET, Torino, 1998, s. 89-90.

[...] Tabiat, insanoğlunu acı ve zevk gibi iki büyük gücün etkisi altına koymuştur. Bu iki güce düşen görev ise, bizlere ne yapmamız gerektiğini göstermektir. Bu iki güç, yaptığımız, söylediğimiz ve düşündüğümüz her şey üzerinde etkilidir[...]

Levi tüm yapıtlarında ütilitarist düşüncenin temelinde, acı, zevk ve mutluluk öğelerini kullanmaktadır. “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta kullanılan temel öğeler ise, Kampta çekilen acılar, mutluluğun niteliği ve insan zihnidir.

[...]Herkes kendi yaşantısında er ya da geç mükemmel mutluluğun ulaşılmaz bir kavram olduğunu anlar. Ancak çok az insan aksi üzerine de düşünür, yani mükemmel mutsuzluğun da varolamayacağını anlar. Bu iki durumun oluşmasını sağlayan ortam, içinde bulunduğumuz ortamdan etkilenmektedir. [...]

Levi’ye göre, insan onurunu korumak için bireylerin büyük çaba göstermelerine gerek yoktur. Herkesin yapması gereken, içinde bulunulan şartları anlamak ve onların içinde insan onuruna yaraşır biçimde yaşamı sürdürebilmektir. Bu konular dikkate alındığında insanoğlu ölümden biraz olsun uzaklaşabilir. Levi bu konuya bir örneği yine “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtında vermektedir. Steinlauf adlı komutan, Levi’ye yıkanmanın ne kadar gerekli olduğuna ilişkin bazı bilgiler vermektedir. Ancak Levi, Steinlauf’u anlamakta güçlük çeker.⁸⁵

⁸⁵LEVI, P. “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 35.

[...]İyi niyetli Steinlauf bana şöyle dedi: ' yıkanmak insanlığın uygarlık düzeyini gösterir. Uygar ve temiz insan her gün, düzenli olarak yıkanmalı'. Kulağıma tuhaf gelen ve yalnızca kısmen katıldığım şeyler. [...]

Levi'ye göre acı ve zevk, yaşadığımız ahlâkî dünyayı şekillendirir, yalnız bu durum hiçbir zaman tam anlamıyla sistemli ve kontrollü bir yöntemle yapılmamaktadır. Levi “*Versamina*” gibi bazı kısa öykülerinde konuyu inceler. Almanya'nın İkinci Dünya savaşı ve Nazi eyleminden sonraki ortamında yer alan öyküde, Kleber adlı bir bilim adamı acıyı tersine çevirecek bir deney gerçekleştirir. Ancak bu deneyi gerçekleştirirken Kleber, insan kişiliğinin en temel özelliklerinin de birbirine girmesine, hattâ yönlerini tam anlamıyla kaybetmesine neden olur.

Öykünün aktardığı mesaj, acı ve zevk arasındaki dengeyi kurmak için herhangi bir hesap olmadığı, ancak zevk ve acının zaman zaman birbirine geçtiği ya da birbirinden ayrıldığı yönündedir.

Levi hiçbir zaman olayları olduğu gibi kabullenmez. Olaylar hakkında uzunca düşünür, sebep ve sonuç ilişkisine de bakar, olayların rastgele ortaya çıktıklarına inanmaz. Aksine, her zaman ironik biçimde ve kesin bir sisteme uymaksızın olayları mercek altına alır. Bu noktada, Auschwitz'in gerekliliği konusu üzerinde sıkça durmaktadır, Levi. Nasıl ki Kleber acıyı tersine

çevirebiliyordu, o zaman Auschwitz'in de bir işlevi olmalıdır, ama tam anlamıyla neye yaramıştır? Levi'nin bir çok yapıtı savaş sonrasında Levi'nin izlenimlerini, neler çektiği gibi değişik konuları içermektedir. Ancak “*Se questo è un uomo*” adlı yapıt, doğrudan Auschwitz' yöneliktir. Auschwitz'te hüküm süren Nazi vahşetinin boyutunu tüm çıplaklığıyla, sanki o anı yaşarcasına okuyucuya aktarmaktadır. Levi bu durumu, özellikle ‘*Violenza inutile*’⁸⁶ adlı bölümde incelemektedir.

Levi'ye göre Kampta Alman ideolojisi ve geleneği hüküm sürer.⁸⁷ Bu öğelere aynı zamanda tüm baskıcı sistemlerin bir özelliği olan baskı ve güç de eklenmektedir. Ancak Auschwitz olayını tüm diğer baskıcı sistemlerden ayıran bir öge, Levi'nin sıkça ‘gereksiz’ diye nitelediği Nazi vahşetidir. Nazi vahşeti Levi'ye göre gereksiz olarak nitelendirilebilir, çünkü tek amacı acı yaratmaktır. Başka bir amacı yoktur.

Levi, her zaman yapıtlarında dile getirdiği vahşet ve şiddet olaylarının Kampa ayak basan tüm tutsaklarca hissedilip yaşandığını, bu yüzden bu örneklemeleri seçtiğini dile getirmektedir. Levi, her zaman için iki farklı yoldan olayları incelemektedir. İlk yol rasyonel olarak söz konusu durumun hangi araçlarla ve hangi kültürel özellikler bağlamında uygulandığı, ikincisi ise bu durumun ne kadar gerekli olduğudur. Bu aşamada Levi kendisini o kadar zorlamaktadır ki, olayların neden ve hangi amaca yönelik olarak uygulandıklarını anlamak için Nazi mantığını bile benimser. Bu şekilde Musevî kadın, çocuk ve

⁸⁶ ‘Gereksiz Güç’

⁸⁷ a.g.y, s.1078.

erkeklerin neden ortadan kaldırılmak istendiğini anlar. Çünkü, bilindiği üzere, Nazi katliamının temel amacı Musevî kadın ve çocukları ortadan kaldırmaktır. Elbette kadın ve çocukların Musevîlerin gelecek nesillerini oluşturacak olmaları, esas nedendir. Ancak bu düşünce bile zaman zaman önemini yitirmektedir:⁸⁸

[...]Neden bu ölümlü insanları yerlerinden edip trenlere bindirerek Polonya’da, uzaklarda gaz odalarında ölmeye götürüyorlar? Benim grubunda iki tane doksanlı yaşlarda kadın vardı. Biri hemen yolculuk sırasında öldü. Onları oldukları yerde ölüme terk etmek, ya da yataklarında öldürmek hem daha ekonomik, hem daha mantıklı olmaz mıydı? [...]

Levi’ye göre bu durum, Nazi vahşetinin gerçekte ne kadar ‘gereksiz’ ve ‘mantıksız’ bir temel üzerine oturtulduğunu göstermektedir. Levi’ye göre, bu olayda tek bir mantık bulmak mümkündür. Musevîlerin yerlerinden edilerek başka yerlere götürülerek, ölüme mahkum edilmeleri, ölecekleri yeri bile seçme hakkına sahip olmadıklarını kendilerine açıkça gösterme isteğine bağlanabilir. Bu durumu Levi, ‘ahlakî şiddet’ olarak nitelemektedir. Ahlakî şiddet fiziksel şiddete eklenerek, beslenmesini sağlar.

Levi tüm yapıtlarında konuya örnek oluşturabilecek durumları anlatmaktadır. Giysilerinde zaten numaraları olan tüm tutsakların bileklerini aynı numaraların kazınması; hayatta kalabilmek için büyük önem taşıyan çorba kaşıklarının yokluğu; yüzlerce tutsağın daracık alan içerisinde tutulması; çoğu

⁸⁸ a.g.y., s. 1085.

kez bir taşı bir yerden alıp başka bir yere taşımaktan başka bir anlam taşımayan ağır işler, ya da insan kanının kaynama noktasının bulunması için canlı deneklere yapılan deneylerin uygulanması. Gerçekte bu olayların hepsinin gerekliliği ve anlamsızlığı ciddi biçimde tartışılabilir. Ancak hepsinin tek amacı, insan onurunu hiçe saymak, insan onurunu ayaklar altına almak, bu durumla karşı karşıya kalan insanlara gerçekte insanca yaşama hakları olmadıklarını anlatmaktır. Bütün bu örneklemelerde, ahlakî şiddetin fiziksel şiddetle birlikte aynı amaca yönelik olarak kullanıldığı açıkça ortadadır.⁸⁹

‘*Violenza inutile*’ adlı bölümde, çarpıcı diğer bir örnek, tutsakların çıplaklığı üzerine yazılmış paragraftır:⁹⁰

[...] Lager’a çıplak giriliyordu. Hattâ tam anlamıyla çıplak demek daha doğru olur. Çünkü yalnızca giysilerimiz ve ayakkabılarımız alınmıyordu. Aynı zamanda saçlarımız da kazınıyordu. Elbette aynı olay, yattığımız barakalarda da uygulanıyordu. Söz konusu olay her hafta yapılıyordu. Burada herkes topluca traş ediliyor ve herkes bir arada çıplak kalıyordu. Elbette burada maruz kaldığımız, bir tür vahşetti. Tabii ki bazı durumlar vardır, yıkanmak, ya da doktora muayene olmak gibi, o zaman kuşkusuz çıplak olunur.

Ancak karşı karşıya kaldığımız durumun amacı bizi küçük düşürmektir. Kampta çıplak bırakıldığımız anlar çok fazlaydı ve hepsinin bir nedeni vardı. Ya sabahları temizlenmeden önce, bit pire taraması yapıldığında, ya da yetkili komisyonun kimlerin hâlâ işe elverişli olup olmadığını tespit etmek için toplandığı

⁸⁹ FERRERO, E., “*Primo Levi: Un’Antologia della critica*”, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino, 1997, s. 190.

⁹⁰ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 1079-1080.

zamanlar, çıplak bırakıldığımız anlardı. Bize verilen giysi ve ayakkabılar ne kadar kötü olursa olsun, yine de işe yarıyorlardı. Kendimizi insan gibi hissetmemizi sağlıyorlardı. Çıplak kaldığımızda ise artık insan değildik, ortada her türlü saldırıya açık birer av haline dönüşmüş oluyorduk. Giysisiz kalan her tutsak, kendisini her an ortadan kaldırılacak bir hiç gibi hissediyordu. [...]

Levi'nin çizmiş olduğu bu tablo, okuyucuya sanki hayvanlar alemini göstermektedir. Zaten giysisiz bırakılmanın amacı tutsakların kendilerini insanî özelliklerden yoksun hissetmeleridir. Levi'nin kullandığı 'av' sözcüğü ise her an gruptan alınıp götürülebilecek kişi anlamını taşımaktadır, diye yorumlamaktadır, N. Bobbio adlı araştırmacı.⁹¹

Levi'ye göre burada kullanılan ahlakî vahşet ve şiddet gereksizdir, ancak amaçlarına ulaşmak isteyen Naziler için büyük önem taşımaktadır. Nazi subayları yaptıklarından ara sıra rahatsızlık duyduklarından, özellikle bir tutsağın infaz edilmesi sırasında kendilerini daha az suçlu ve haklı hissetmeleri için bir yöntem uygulanır:⁹²

[...]İnfâzı gerçekleştirecek kişilerin işlerini kolaylaştırmak ve yapmaları gerekeni yaptırmak için infaz edilecek kişinin gerçekte insan olmadığı ve büyük suç işlediğine inanmak lazım. Ancak bu şekilde infazı gerçekleştiren kişi yaptığı eylemin ağırlığını daha az hisseder. Bu durum, gerçekte gereksiz şiddetin bu noktada gerekli olduğunun kanıtıdır.[...]

⁹¹ BOBBIO, N., "Quante sono le virtù che sono state simboleggiate con un animale!", Pratiche, Milano, 1998, s. 44.

⁹² LEVI, P., "Se questo è un uomo", Einaudi, Torino, 1991, s. 1090.

Burada bu eylemi gerçekleştiren kişilerin etikten ne kadar uzak olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Levi, Emanuel Kant'ın söylemiş olduğu bir söz üzerinde sıkça durmaktadır:

“Yaratılarda hayranlık duyduğum iki öge vardır; birincisi başının üzerindeki yıldızlı gök, ikincisi ise içindeki ahlâk kuralları”.

Ne yazık ki, tüm gelişmiş uygar toplumların ortak özelliği olan ahlâk kuralları, Naziler için tüm geçerliliğini yitirmiştir. Tabii Nazilerin bütün bu vahşeti yapabilmeleri de tüm ahlakî değerleri yitirmiş olduklarına bağlanmaktadır.

Lager'ın Levi'nin yaşantısında kapladığı yer çok geniştir. Bir çok şey öğrenmiştir. Ancak kendisi için, yaşamı için dönüm noktası sayılabilecek bir konuyu daha öğrenmiştir, Levi:⁹³

[...]İnsanın temel görevi, uygun araçlarla amacına yönelik çalışmasıdır.[...]

Yani gereksiz olan bu olaylar içerisinde Levi, yine de gerekliliği olan bir noktayı bulmayı başarabilmiştir.

⁹³ a.g.y., s. 7.

LEVI-ZEKÂ-BOCCACCIO ÜÇLEMESİ

Levi'nin dünyasını anlamak için birincil sırada olan öge, pratik zekâdır. Kendisi hem Kampta geçirdiği süre içerisinde, hem de kamptan kurtulduktan sonra, zekâ sayesinde diğer insanlarla birlikte zaman geçirerek bir çok sorunun açıklanabileceğini ve daha insancıl boyuta taşınabileceğini dile getirmektedir. Levi'ye göre, zekâ insan tarafından kullanıldığında, o zaman en kötü durumda bile, insana bilinç ve olgunluk kazandıracaktır.

Zekâ Levi'nin yapıtlarında büyük yer tutmaktadır.⁹⁴ Benzer bir kullanımı, Boccaccio'nun '*Decameron*' adlı yapıtında bulmak mümkündür. İlk bakışta yapıtla arasında bu açıdan fazla benzerlik olmadığı düşünülebilir. Ancak gerçekte birbirine koşut kullanımlar söz konusudur.

Boccaccio'nun öykülerinde yer alan, dönemin tüccarlarının laîk dünyasıdır. Levi'in yapıtlarında yer tutan dünya da katliam sonrası laîk dünyadır. Her ikisinin dünyasında insan ilişkileri, yaşanan değişik dramlar, zaman zaman oldukça ironik biçimde yer almaktadır. İnsanlararası ilişkiler kimi zaman yaşanan dramların etkilerinin daha hafif ve insancıl olmasına yardımcı olabilmektedir.⁹⁵

⁹⁴ Levi Boccaccio'ya ilişkin bazı konulara bir çok röportajında değinmektedir. 1963-1987 yılları arasında yapılan söz konusu röportajların derlemesi BELPOLITI, M. Tarafından yapılarak Einaudi tarafından 1997 yılında yayımlanmıştır.

⁹⁵ BARANSKI, Z., "*Notes on Dante, the Epistle to cangrande and Medieval Comedy*", *Lectura Dantis*, sayı 8, yıl 1991, s. 26-55.

Her iki yazar da zekâyı, güç, cesaret, onur gibi herkesçe bilinen klasik erdemlere alternatif olarak kullanmaktadır. Ayrıca Levi'nin yapıtlarında varolan mizahı İngilizce'deki 'wit'⁹⁶ sözcüğü ile açıklamak yerinde olacaktır. Bu sözcük, içerisinde zekâ ve ruhu, aynı zamanda zekâ ve mizahı barındırmaktadır ve Levi'nin felsefesini anlayabilmek için önemlidir.

Levi ile Boccaccio'nun bir ortak noktası, trajikomik öğelerle ve farklı olaylarla bezenmiş ve trajediyle karartılmış dünyalara sahip olmalarıdır. Her iki yazarının yapıtında yer alan trajikomik olayların zemininde, hep ölümün tükenmeyen acımasızlığı yatmaktadır. Boccaccio'nun *Decameron*'un başında 1348 yılı Floransa'sında yaşanan veba salgının kenti nasıl etkilediği ile Levi'nin Auschwitz'e ilişkin tasvirleri büyük benzerlikler göstermektedir. Her iki yapıtta, ölüm ve ölümün getirdiği vahşet ve acımasızlık hüküm sürmektedir. İnsanlar, insan onuruna yaraşmaz biçimde yaşamaya mahkum edilmektedir.

⁹⁶ Wit sözcüğü, etimolojik olarak *witness* (tanık) sözcüğünün kısaltılmış biçimidir ve her ikisinin kökeni Latince *videre* (görmek) sözcüğüne dayanmaktadır.

LEVI'DE ÖLÇÜLÜ VE TUTARLI DAVRANMANIN ÖNEMİ

Levi'nin hemen hemen tüm yapıtlarında egemen olan Aydınlanma çağına özgün üslubu, son derece sakin, ölçülü ve barışçıldır.⁹⁷ Özellikle Levi'nin Auschwitz'e ilişkin yazıları üzerine düşüncelerini kaleme alırken kullandığı üslup oldukça çarpıcıdır.⁹⁸

[...] Ben bir faşist değilim, akla ve tartışma ortamına aklın en üst temsilcileri oldukları için güven duyuyorum. Bu nedenle nefretten önce, her zaman adalete inanıyorum. Özellikle bunun için olayları kaleme alırken kurbana, ya da öç alma duygusuyla yanıp tutuşan kişilere özgü saldırgan üslubu değil de, tanığa özgü dingin ve ölçülü üslubu benimsedim.

Bir çok okuyucuya göre, Levi'nin tutumunun en büyük nedeni, hem ulusal hem de uluslararası alanda okuyucular tarafından söz konusu üslubun ve ölçülülüğün beğenilmiş olması ve Levi'nin de bundan pay alma düşüncesidir. Ancak, Levi'nin buradaki amacı herhangi bir çıkar sağlamak değil, bilakis adâlet

⁹⁷ Foucault'un Aydınlanma çağında ceza sistemlerinde meydana gelen değişim üzerinde yaptığı araştırmadan yola çıkmıştır. Söz konusu dönemde cezada 'ölçülülük' esas alınarak cezaların üzerindeki devlet etkisinin hafifletilmeye çalışıldığına değinmiştir.

⁹⁸ LEVİ, P, "Se questo è un uomo", Einaudi, Torino, 1991.

ve ahlâk mekanizmalarının herhangi bir etki altında kalmaksızın işlemelerine yardımcı olma isteğidir.⁹⁹

Levi bu noktada tamamen Aristoteles'e özgü bir üslup benimsemiştir. Ölçülülük, her zaman var olması gereken bir kavramdır. Çünkü aşırılık söz konusu olduğunda, amaç iyi bir eyleme yönelik bile olsa başarıdan söz etme güçleşir, Aristoteles'in düşüncesine göre. Bu durumu Levi'nin kendisi de *Lilít* adlı yapıtta yer alan ve konuşabilen bir hayvanın sözleriyle örneklemektedir:

[...]Her abartı, abartmak kadar yanlıştır. [...]

Levi aşırılıklardan kaçmaya çalışmaktadır, çünkü kendisi Auschwitz gibi acımasız bir ortamda bulunarak, insan yaşamında karşılaşılmaması muhtemel en aşırı durumla yüz yüze gelmiştir. Ona göre, Naziler de suçluluklarını yani aşırı şiddete olan zaafılarını, Prusya ya özgü düzen ve ulusal gururun ölçüsünü kaçırarak bir soykırıma neden olmuşlardır.

Elbette Levi, zaman zaman öfke ve kin beslemektedir. Ancak bu duygularını hep ölçülü biçimde tutabilmiştir:¹⁰⁰

[...] İtiraf etmeliyim ki bazı yeni olmayan yüzler, bilindik bazı yalanlar karşısında öfke ve kin duyuyorum: ama ben faşist değilim. [...]

⁹⁹ ANISSIMOV, M, “*Primo Levi o la tragedia di un ottimista*”, Baldini&Castoldi, Milano, 2001, s. 240.

¹⁰⁰ a.g.y., s. 175.

Levi düşüncelerinin nedenini özellikle “*I sommersi e i salvati*” adlı yapıtta bazı sözlerle açıklamaktadır:¹⁰¹

[...] *Bir ülkenin uygarlık düzeyi, yasalarla zavallının daha da zavallı olmasını, güçlüünün de daha güçlü olmasını engellemesiyle ölçülmektedir.*[...]

Kamp, gerçekte tüm insanların tam anlamıyla hayvanlaştırıldıkları bir yer değildir. Bu görüş, Levi’nin tutsakları ‘boğulanlar’ ve ‘kurtulanlar’ olarak bölmeye neden olmuştur. Ancak Levi burada ‘kurtulanların’ âdetâ birer aziz olarak nitelenme düşüncesine karşıdır. Çünkü, daha önce belirtildiği üzere, aşırılık ona göre yanlış bir davranıştır ve insanları adil olmaktan uzaklaştırabilir.

Levi’nin yapıtlarında ölçülülük söz konusu olduğunda, beraberinde sabır da varlığını göstermektedir.¹⁰² Levi bu noktada kendisini bir denizciye benzetmektedir. Çünkü yol alırken sabırlı olmak zorundadır, ne de olsa denizin onu ne zaman, nelerle karşılayacağı bilinmemektedir. Bu açıdan Levi, kendisini Homeros’un Ulis’ine benzetmektedir.¹⁰³

¹⁰¹ LEVI, P., *I sommersi e i salvati*, Einaudi, Torino, 2003, s. 84.

¹⁰² Sabır ögesini, yazarın “*Se questo è un uomo*”, “*Sistema periodico*”, “*Se non ora quando*”, “*L’Altrui mestiere*” adlı yapıtlarının neredeyse her satırında bulmak mümkündür.

¹⁰³ LEVI, P., *Se questo è un uomo*, Einaudi, Torino, 1991, s.

[...] Onların ölçülü, seçkin, kesin ve abartıdan uzak sözlerinden başka bir denizciden söz ettiklerini anladım. Onun maceraları, günümüzde ölümsüz şiir olarak nitelenmektedir. O on yıl boyunca yabancı denizlerde yol aldı. En önemli erdemi, kendisinde fazlasıyla var olan cesaret dışında, sabır ve zekâydı. [...]

Levi için zekâ, deneme-yanılma yönteminde kullanılan bir yetenektir. Onun için özellikle Kampta zekânın varlığı, onun için büyük bir kazanımdır. Yazar zekâyı her zaman sabır ve sağduyuyla birleştirmeyi yeğlemektedir, böylece insan davranışlarının tutarlı ve düzeyli olacağından kuşkusu yoktur.

Levi'nin gerçek mesleği kimyagerlik, zekâ ve sabrın bir arada kullanılmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda bu mesleğin gereklerinden biri de bilime sadık kalarak kesin ve belirgin değerler saptamak ve gerekli ölçümleri yanılma payı olmaksızın yerine getirebilmektir. Ancak bu noktalar dikkate alındığında değişik maddeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar en açık biçimde ortaya çıkabilmektedir. Levi, söz konusu kesinliğin ve belirginliğin yalnızca kimya alanı için geçerli olmadığını savunmaktadır. Öyle ki, 1985 yılında İtalya'da satılan Avusturya şaraplarının içerisindeki yasal ölçütler dışında kullanılan kimyevî katkıları gündeme geldiğinde, çok sinirlenmiş ve gazetecilere halkı iyice aydınlatmak adına tüm gerçekleri nesnel biçimde aktarmaları gerektiğini sert biçimde söylemiştir.

Levi'nin mesleğinden gelen bu ölçülere ve kesin geçerliliği olan bilim kurallarına bağlılığı, gündelik yaşamını da etkilemiştir. Bu özellik, Levi'yi aynı sorunları yaşamış olan bir çok yazardan ayırmıştır. Yazı yazmak, yani toplumda bir gazeteci, ya da yazar olmanın temel gereklerinden biri de ahlâkî bir görev bilinciyle yazmaktır.¹⁰⁴

Levi'ye göre yazar ya da gazeteci, olabildiğince çok bilgiyi en az yalan dolanla aktaran kişidir. Levi'nin hem kimyager, hem yazar kişiliğinin koştur çizgilerde ilerlediğinin bir göstergesi olarak aşağıdaki iki alıntı incelenebilir:¹⁰⁵

[...] Birbirine benzer şeylere dikkat etmek lazım (sodyum potasyumun neredeyse aynısı, ancak sodyum kullansaydım bir şey olmazdı). Farklar çok küçük olabilir, ancak çok farklı sonuçlara götürebilir. Kimyagerin mesleğinin temeli bu ufak farklılıklara dikkat etmek, çalışılan maddeyi iyice tanımak ve olası etkilerini kestirmektir demektir. Elbette aslında sözü edilen, yalnızca kimyagerler için geçerli değildir. [...]

Buna benzer bir durumu da özellikle “*I sommersi e i salvati*” adlı yapıtının ‘*La vergogna*’ adlı bölümünde dile getirmektedir. Ancak burada

¹⁰⁴FERRERO, E., “*Primo Levi: Un’Antologia della critica*”, Piccola Biblioteca, Einaudi, Torino, 1997, s. 178.

¹⁰⁵ LEVI, P., “*Il sistema periodico*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 782-791.

söz konusu olan farklı maddeler değil, Kampta bulunan diğer tutsakların anlattıkları psikanalitik öykülere kaşı duyduğu rahatsızlıktır.¹⁰⁶

[...] Onların yorumları bana çok basit ve sıradan geliyor. Sanki bir çembere üçgenlerin açısı hesaplarını uygulamak istercesine, karmaşık biçimde anlatıyorlar, her şeyi. Tutsakların zihinlerinin işleyişi, diğer insanlarınkinden çok farklıdır. Aynı biçimde muzdarip olduğumuz rahatsızlıklar ve üzerlerimizdeki etkileri de farklı. Kampta grip ve soğuk algınlığı gibi rahatsızlıkların varlığı bilinmeli. Ancak insanlar bazen doktorlar hangi hastalıktan öldüklerini anlamadan aniden ölüverir. Ülser gibi değişik mide rahatsızlıkları, ya da bir çok akıl hastalığı iyileşir. Ancak herkesin muzdarip olduğu bir rahatsızlık var. Belki onu ‘nevroz’ diye adlandırmak, çok saçma gelebilir. [...]

Bu noktada, Kampta egemen olan durum karşısında herkesçe bilinen verilerin nasıl geçerliliklerini ve etkinliklerini yitirdikleri anlaşılır. Görüldüğü üzere, yalnızca insanlara ait değerler değil, aynı zamanda, tüm değer yargıları da değişmiştir, Kamp ortamında. Levi’ye çok tuhaf gelen bir konu, insanların değer yargılarının kısa süre içerisinde değişmesidir. Bu yüzden, olayları değerlendirirken, mutlaka yaşanan dönemin gereksinimlerinin dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁶ LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, s. 1057.

¹⁰⁷ a.g.y., s. 1122.

[...] Bazı konuları, özellikle de uzun zaman önce meydana gelmiş olayları değerlendirirken, bugün ve geçmişte geçerli olan kuralları karıştırmamak gerekmektedir. Zaman ne kadar geçmişte kaldıysa, yanılığa düşmemek daha da zorlaşmaktadır. [...]

Levi olayları değerlendirirken, kimyager kişiliğinin de getirdiği bir avantajla, olabildiğince nesnel davranmaktadır. Yazar kişiliğinin de aynı çizgi üzerinde ilerlediğini kendisi açıkça hem bir çok demecinde, hem de bazı kitaplarında dile getirmektedir:¹⁰⁸

[...] Artık benim yazı yazmam da tıpkı bir kimyagerin yaptığı tartma ve bölme, ölçme ve kesin bulgular üzerinden değerlendirme yapmasına benzedi. [...]

¹⁰⁸ a.g.y. s. 872.

KENDİNİ TANIMAK, KENDİ SINIRLARINI BİLMEK

‘Kendini Tanıma’ kavramının Levi’nin en ünlü yapıtlarında, “*I sommersi e i salvati*”, ya da “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtlarda bulunması mümkün değildir. Bu kavramı daha iyi anlayabilmek ve Levi’nin yapıtlarında bulabilmek için, Levi’nin gençlik yıllarına gitmek gerekir. Kendini tanımak, kendi sınırlarını bilmek söz konusu olduğunda, Levi’nin gençlik yıllarında belirgin bir iz bırakmış olan Joseph Conrad akla gelmektedir. Conrad, genç Levi için neredeyse bir kahramandır (Levi’nin çağdaşı olan Italo Calvino için de Conrad’ın önemi büyüktür). Levi’nin Conrad için duyduğu hayranlık, onun denizcilik dünyasına duyulan hayranlıktır. Levi Conrad’ın denize, yani yaşamın ve ölümün hakimine karşı çizdiği tablodan etkilenmektedir.

Sonraki yıllarda Levi çok yakın arkadaşı olan Sandro ile birlikte, hep Conrad’ın etkisiyle, dağcılığa ve kayağa merak sarar. Sandro ile birlikte bu spor dallarıyla uğraşırken Levi kendini, yani kendi sınırlarını daha iyi tanıma fırsatı bulur. Bu spor dallarıyla uğraşmak, risk almak, risk alarak kendi sınırlarını tanımak ve öğrenmek anlamına gelmektedir. Zâten Levi ‘ölçüm’ kavramına değinirken, gerçekte kendi sınırlarını ölçme ve bilme anlamında kullanmıştır. Kendini ölçmek ve kendi sınırlarını bilmek, çoğu zaman daha başarılı ve daha iyi olmak anlamına da gelmektedir. Levi’ye göre, her zaman başarılı olmak gerekmez. Başarısız olduğunda da insan

kendi sınırlarını ölçme, değerlendirme fırsatı bulabilir ve böylece kendini geliştirebilir.¹⁰⁹

Levi'nin arkadaşı Sandro ile birlikte bu spor dallarıyla uğraştığı yıllardaki görüşler, daha sonraki yıllarda, kimyagerliğin Levi'nin yazar Levi üzerindeki düşünceleriyle yeniden gün ışığına çıkmıştır.¹¹⁰

[...] Daha önce üzerinde çalıştığım deneyler ve bütün çalışmalarım, bugün yazarlığım için bulunmaz kaynaklardır. Bunların arasında elbette maddeyle kendimi ölçmek de var. Tuhaf bir düşünce, biliyorum. Ama yanılırsan, hata yaparsan, acımasızca cezalandırılırsın. [...]

Dağcılık sporu ve kimya alanı yazar için âdetâ bir meydan okumadır. Bazı riskler alınmalıdır ve meydan okumak gerekir istenilen sonuçların elde edilmesi için. Tabii bütün bunlar yapılırken insanın kendi sınırlarını çok iyi tanınması gerekmektedir. Yoksa yukarıda Levi'nin de belirttiği gibi, bazı durumlarda, sonuç can yakıcı olabilir.

Levi, Kampta bulunduğu süre içerisinde, hep 1944 yılında dağa çıkarak faşistlere karşı savaşmaya başlayan arkadaşı Sandro'yu anımsamıştır. Kendisi de, Sandro gibi dağa çıkarak, savaşımını sürdürmek istemiştir. Ancak, ne yazık ki, bu isteğini gerçekleştirmeden önce

¹⁰⁹ RUSSEL, B., “La conquista della felicità”, Longanesi, Milano, 1967, s. 933-934.

¹¹⁰ LEVI, P., *Il sistema periodico*, Einaudi, Milano, 1993, s. 641-642.

Auschwitz'e gönderilmiştir. Kampta hayatta kalabilmek için arkadaşıyla Torino yakınlarında dağlarda geçirdiği zamanı anımsamıştır. Dağlarda kalmak zorluklarla başa çıkabilmesi, direnebilmesi için yardımcı olmuştur. Zaten Auschwitz ortamında da, ya hayatta kalıp olaylarla başa çıkması, , ya da her şeyi boş verip ölümü beklemesi gerekmiştir. Elbette Levi mücadele etmeyi tercih etmiştir.

On yedi yıllık uzun öğrencilik döneminden sonra Levi Kampta bulunduğu yıllarda ilk kez öğrenimi boyunca ona aktarılan şeylerin gerçekten de gerekli olduğu kanısına varmıştır. Levi'yi bilim dünyasından daha insancıl bir dünyaya doğru götüren, “*Il sistema periodico*” adlı yapıtta bunu dile getirmektedir:¹¹¹

[...] On yedi yıllık öğrenimden sonra öğrendiklerim ilk defa işe yarıyordu. Yapmayı öğrendiğim analizler artık gerçek oluyordu. Artık izlediğim ve uyguladığım analitik yöntem yalnızca kitaplarda kalan bilgiler değildi. Bilâkis edindiğim bilgileri ve yöntemini gerçek yaşamda uygulayabiliyordum ve gereksinimlere göre değiştirip uyarlayabiliyordum.
[...]

Levi'nin düşünceleri kısa süre sonra, biraz daha sert bir hale dönüşmüştür. Öyle ki artık Levi'ye göre her insan, tek başınadır. Kendi

¹¹¹ a.g.y., s. 801.

yeteneklerinden sorumludur ve onları en iyi biçimde kullanmak durumundadır:

[...] İnsan, bir avcıdır. Avcı alır ve gider. Diğer insanların deneyimlerinin yardımı olmaz. Önemli olan, kendi sınırlarını bilmektir. Bunu bilen, kazanır.[...]

Buna benzer bir düşünce, Levi'nin “*La chiave a stella*” adlı yapıtında *Tiresia* adlı bölümde tekrar gündeme gelmektedir. Ancak artık Levi, üslubunu biraz yumuşatmıştır. Yazara göre söz konusu öykünün baş kahramanı mühendis Faussone ile Levi'nin kimyagerliği ve yazarlığı arasında büyük benzerlikler vardır: her üç meslek grubunda faaliyetlerini sürdüren üç kişi de yaptıkları, ortaya çıkardıkları işlerde kendilerini görebilir, yani kendi bilgi ve becerilerini ölçme fırsatı bulur. Bunu yaparken herkes den bağımsız biçimde hareket eder. Kimse onlara hesap sormaz ve kimseden etkilenmezler.

Bu düşüncesini Levi şu sözleriyle de açıklamaktadır:

[...] Meydana kendimizi ölçmek ve tanımak için indik. Her birimiz kendi kaderimizin çizdiği yolu izlemek için birbirimizden ayrıldık.[...]

UYGULAMADA YAPILAN YANLIŞLAR VE SONUÇLARI

Levi, bütün olayları tüm ayrıntılarıyla inceledikten sonra, sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Her eylemin sonucunun ya doğru ya da yanlış olma gibi bir olasılık vardır, yanlış olursa, bunun sonucu ya olumlu, ya da olumsuz biçimde dünyayı ve dünyada gerçekleşen olayları etkileyebilir. Yine Levi'ye göre bir hata politikası vardır. Yani bir hata bir amaca hizmet ediyorsa, o zaman gündemde kalmasına izin verilmektedir. Ne zaman ki söz konusu hata gündem dışı kalırsa, yerini alabilecek yeni hata arayışı başlamaktadır. Bazı durumlarda ise hatalar, hikâyeler ve mitlerden oluşmaktadır. Bunlara okuyucunun azamî dikkat göstermesi ve gerçekle hatanın sınırının nerede olduğunu iyi bilmesi gerekmektedir.

Auschwitz'te ise hata affedilmez Kamp yönetimin ön gördüğü görevlerin aksatılması, ihmal edilmesi, ölümle sonuçlanır.

Levi bu düşüncelerine *Machiavelist* düşüncede yeri olan *erdem* ve *şans* kavramlarını da eklemektedir. Kamp ortamında erdem ve şansın görevi, tam anlamıyla alt üst olmuştur. Şans kavramı, bu noktada, Levi tarafından oldukça ironik bir anlam yüklenerek kullanılmıştır. Özellikle “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın giriş bölümünde Levi, şöyle demektedir:¹¹²

¹¹² LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 5.

[...] Şansıma, Auschwitz'e 1994 yılından sonra götürüldüm. [...]

Levi daha sonra *Pipetta da guerra*¹¹³ adlı yapıtında Nazilerin kendisini unutup Auschwitz'i terk edip kaçtıklarını, âdetâ ölüme terk edildiğini, ancak ölmediğini, 'şansın' yardımıyla hayatta kalabildiğini yazmaktadır. Yani Nazilerin onu ölüme terk etmesi amacına ulaşamamış, durumun sonucu değişerek Levi hayatta kalabilmiştir. Levi hayatta kalma serüvenine "*Chiave a stella*" adlı öykü derlemesinden Faussonne adlı baş kahramanının ağzından *ayakta kalabilme*¹¹⁴ sözcüğünü kullanarak ifade etmiştir.¹¹⁵

[...] benim için başından kötü bir olay geçip ayakta kalamayan bir adam, bence adam değildir. Bana göre hâlâ çocuktur. [...]

Levi her zaman için her şeyin, zorlukların bile, mutlaka yaşanması ve tecrübe edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.¹¹⁶ Çünkü zorluklar, doğanın ve insanlığın yaşaması gereken şeylerdendir.¹¹⁷

[...] Ava giden, silahını almak zorundadır. Başarı, ya da başarısızlık, yalnızca kişinin kendisine bağlıdır. Bunu yapmayı bilenler kazanır, başaramayanlar ise, geri döner ve başka bir işe yönelmek zorunda kalır.[...]

¹¹³ "Savaş Pipeti"

¹¹⁴ "Collaudo" sözcüğünün anlamları deneme, sınama ya da ayakta kalmaktır.

¹¹⁵ LEVI, P, "*Chiave a stella*", Einaudi, Torino, 1991, s. 1083

¹¹⁶ GORDON, R., "*Primo Levi: Le virtù dell'uomo normale*", Carocci, Urbino, 2003, s. 131.

Yine başka bir yapıtında insanların neler yapması gerektiği ile yanılığlardan söz etmektedir:¹¹⁸

[...]İnsanoğlunun soyluluğu, yüzyıllar boyunca maddeye şekil vermesini bilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu soyluluktan uzaklaşmamak için Kimya okumaya karar verdim. [...]

¹¹⁸ LEVI, P., “*Ferro*”, Einaudi, Torino, 1982, s. 774.

ZAMAN KAVRAMININ ÖNEMİ

Bilindiği üzere, bir çok çevrede tek bir kişinin bir olaya tanıklık etmesi, *unus nullus*¹¹⁹ terimiyle açıklanmaktadır. Auschwitz'i gören ve oradan daha sonra sağ olarak kurtulan bir çok tutsağa Naziler bile tanıklık ettikleri olayları anlattıklarında, onlara kimsenin inanmayacağını, çünkü yaşanan olayların insanlar tarafından yapılamayacak kadar vahşi ve zalim olduğu söylenmiştir. Bu ortamda Levi, tanıklık ettiği her olayı anlatma gerekliliğine inanmıştır.¹²⁰

[...] Kaderin cilvesiyle burada bulunan bizler, yalnızca kendi kaderimizi değil, 'boğulanların' kaderini de anlatmaya çalıştık. Ama tüm anlatılan olaylar, üçüncü kişinin görüşüne göre anlatıldı. Çünkü bizler, onların yaşadıklarını bizzat yaşamadık. Zaten 'boğulanlardan', yani ebediyete intikâl edip geri gelen yok.[...]

Anlaşıldığı üzere, Levi tanıklık ettiği olayları kendisi için değil, yazarlığının ve tanıklığının bilincinde olarak, nesnel biçimde bu dünyadan ebediyete geçmeye zorlanan insanlar için anlatır.

¹¹⁹ “Unus nullus” Latince bir kullanım olup, bir kişinin tanıklığı kayda değer değildir, anlamını taşımaktadır

¹²⁰ LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, Einaudi, Torino, 1991., s. 1056.

Levi için söz konusu olaylara tanıklık etmenin önemi yalnızca olayların diğer insanlara aktarılması bakımından önem taşımaz, aynı zamanda, ölen ve kendi haklarını savunamayan tutsakların onurunu da kurtarmak anlamına gelir. Çünkü onlar suçsuz ve neden ölmeleri gerektiklerini bilmeden öldürüldüler.

Biraz önce yapılan alıntı aşağıdaki alıntıyla incelenecek olursa, Kamp ortamını Levi'nin yaşamında nasıl farklı bir pencere açtığı, yaşanan olumsuzluklardan Levi'nin nasıl olumlu bir yön bulduğunu anlaşılr:¹²¹

[...] Kışın arıların, ya da koyunların yaptığı gibi, kalabalık bir grup halinde kapalı bir ortamda bulunulursa, bunun bazı avantajları vardır: örneğin, soğuktan ve saldırılardan daha iyi korunmak mümkündür. Ancak grubun en dışında bulunanların da bazı avantajları vardır. İstedikleri zaman gruptan ayrılabilir ve manzaranın tadını çıkartabilirler. Tercihlerim sayesinde kader, beni de bu insanlar gibi diğerlerinden hep ayrı tuttu. Kendimi gerçekten bir yazar gibi hissetmem uzun süre kimyager olarak kaldım. Her neyse, diğerlerinden farklı bir yol seçtim, ama yolum zorluklarla doluydu. Her şeyin tadına bakarak, kendime göre güzel bir kültür birikimim oldu. Böylece alışkın olmadığımız farklı ışıklar altında dünyayı görme fırsatını buldum. Kimyagerin gözleriyle edebiyatçının dünyasına, edebiyatçının gözleriyle de kimyagerin dünyasına bakmaya çalıştım. [...]

¹²¹ LEVI, P., “*L'altrui mestiere*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 631.

Kuşkusuz, bu satırlarda Levi'nin hüznüne de tanık olmak mümkün. Ancak hassas yapısı, yaşadığı ve tanıklık ettiği dünyasını oldukça etkiler. Levi'nin amaçladığı, herkesçe bilinen gerçeklere farklı gözlerle bakarak, diğer insanların göremedikleri noktaları yakalamaktır. Bu sayede Levi'nin *forma mentis*'ini de anlamak mümkün olmaktadır.

Zaman kavramı, Levi için çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle hep içinde taşıdığı, dünyanın sürekli teknolojik açıdan gelişerek günün birinde yok olacağı kaygısı da dikkate alınacak olursa, Levi insanların bir düzen içinde birbirlerine zarar vermeden yaşamalarına inanan ve her şeyde hoşgörünün olmasına inanan birisi için bulunduğu ortama alışmanın ne kadar zor olduğunu anlamak mümkündür.

Levi, 1985 yılında *Stampa* gazetesine gönderdiği bir makalesinde, Antik dünyadan Horatius'a mektup yazdığını varsayar. Söz konusu mektupta Levi, Horatius'a Roma'nın yıkılışından 1985 yılına kadar neler olduğunu ve nelerin değiştiğini dile getirir. İnsanın uzaya gidişinden, savaşlardan, teknolojik gelişmelerden söz eder. Ancak, aynı zamanda, Horatius'un yaşadığı dönemde var olan insanların basit şeylerle mutluluğu bulabildiğinden söz eder:¹²²

¹²² LEVI, P., “*Discorso con Horatio*”, La Stampa, Ottobre, 1985.

[...] Değerli üstat Horatio,zaman o kadar değişti ki. İnsanlar artık doğanın sıradanlığından mutlu olmuyor. Varsa yoksa teknoloji. Ama bütün gelişmelere rağmen yine kimse mutlu değil.

Eskiden savaşmanın da bir onuru vardı. Artık insanlar öldürmüş olmak için cinayet işliyor, hattâ, soykırıma bile başvuruyorlar. Nerde senin dönemindeki o anlayış ve hoşgörü. [...]

Böylece Levi, okuyucunun geçmiş ile şimdiki zamanı karşılaştırmasını sağlar. Aynı zamanda Levi Horatio ile düşsel konuşmasını yaparak, okuyucularına Klasik edebiyata ve dünyaya ne kadar değer verdiğini de gösterir. Çünkü bilindiği üzere Levi, teknolojik gelişmelerin günün birinde büyük bir felakete yol açacağını ve dünyanın yok olacağını vurgular. Teknoloji'nin yaşamın her alanında göstermiş olduğu kolaylıklara karşın, Levi, Antik dünyanın yaşamak için daha onurlu bir yer olduğunu savunur. Çünkü orada insanlar yalnızca yaşarken değil, ölerken bile onur ve erdemin ne kadar değerli öğeler olduğunu biliyorlardı. Günümüzde ise bu iki öğenin herkesçe yeniden keşfedilmesi gerektiğini savunur Levi.

PRIMO LEVI VE SIRADAN OLMANIN ÖNEMİ

Auschwitz'ten kurtulan Levi, kendisini asla ayrıcalıklı biri gibi görmemiş ve görülmek de istememiştir. O kendisini sıradan biri gibi nitelemektedir. Asla bir peygamber, ya da ünlü biri değildir, kendi gözünde. Edebiyatla ilgilenmesini bir gösteriş ve aşırılık olarak niteleyen insanlara ise yanıtı şöyledir:¹²³

[...] *Ne yapayım, insanım işte.*[...]

Levi, bu düşüncesini, “*Il sistema periodico*” adlı yapıtında açıklamaktadır:¹²⁴

[...] *Herkes gibi, insan olduğumu hissediyordum. Ne gaziydim, ne de aziz. Evlenip, çoluk çocuğa karışan ve geçmişten ziyade geleceğe bakan, sıradan bir insandım.* [...]

Levi, neden kendisinin bir aziz olmadığını ve öyle nitelenmek istemediğini, “*I sommersi e i salvati*” adlı yapıtının *La zona grigia* adlı bölümünde açıklamaktadır:¹²⁵

¹²³ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 78.

¹²⁴ LEVI, P., “*Il sistema periodico*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 871.

¹²⁵ LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, Einaudi, Torino, 2003, s. 25-28.

[...]Her insanın çektiği acıları çekmek zorunda olsaydık, yaşayamazdık. Belki de bunun için yalnızca azizlere diğer insanların acılarını anlama ve merhamet etme yeteneği verilmiştir. Biz sıradan insanlara bahşedilen ise, ‘Mitmensch’¹²⁶ ile yani yanı başımızda yaşayan insanın acıların görmek ve anlamaktır. [...]

Bu noktada yine daha önceki bölümlerde sözü edilen *Kendini Tanımak ve Sınırlarını Bilmek* kavramı ortaya çıkmaktadır.

Levi’ye göre, insanları anlamak çok zor değildir. En önemlisi, kişide insanları anlama isteğinin olmasıdır. Levi, yine bir insan olarak, karşısında duran insanı anlamak için azizlik mertebesine getirilmenin anlamsızlığını ve insanları anlayıp kendini onların yerine koymanın ne kadar kolay olduğunu “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtında tanıklık ettiği bir durumla dile getirmektedir. Bütün tutsaklar Auschwitz’e götürülmeden önce, İtalya’da Fossoli Toplama Kampına götürülmektedir. Bir sonraki gün ise bilinmeze doğru bir yolculuk başlayacaktır. Anneler, eşyalarını toplamakta ve çocuklarına bulabildikleri yiyecekleri vererek, karınlarını doyurmaya çalışmaktadır.¹²⁷

¹²⁶ “Mitmensch” Almanca bir sözcük olup bir arada yaşanan insan demektir. İnsanlar birlikte aynı ortamı paylaştıkları insanların sorunlarını, acılarını anlamak için illa bir aziz olmak gerekmez. Çünkü bir arada yaşadığımız insanla kısa bir sohbet sırasında bile onun hangi dertlerinin olduğunu anlamak mümkündür. Ama her şeyden önce konuşmak için iletişim kurmak şarttır. Söz konusu iletişimin ise Kamp ortamında sağlanması oldukça güçtür.

¹²⁷ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 9.

[...] Siz de böyle yapmaz mıydınız? Yani bir sonraki gün sizin ve çocuğunuzun öldürüleceğini bilseniz de ona yemek vermez miydiniz? [...]

Yolculuğun nasıl sonuçlanacağı bilinmiyor. Ancak herkes gündelik yaşantılarının devam etmesi için ellinden geleni yapıyor. Burada Levi'nin olaylar karşısında nasıl soğukkanlı durulduğunu, her şeyin geçip gideceğini ve insanların zorla uzaklaştırdıkları kentlerini yine geri dönme umudu taşıdığını görmek mümkün. Çocuklar çok önemli yer tutar Levi'nin yapıtlarında. Genelde, bir çok roman ve öyküsünde çocuklardan çok yetişkinlere yer verir. Ama çocukların geçtiği bölümlerde ise merhamet duygusu hem okuyucunun hem Levi'nin içini kavurmaktadır. Naziler de çocuklara büyük önem vermiştir. Ancak merhametlerinden ötürü değil. Onların gelecekte Musevî soyunun devamı olarak gördüklerinden, yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır.

PRIMO LEVI'DE DOSTLUK VE ANLATIM

Levi'nin tüm yapıtlarında dostluk kavramı, çok önemli yer almaktadır. Levi'de dostluk, yalnızca canlı nesnelerle gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda, “*Il sistema periodico*” adlı yapıtta olduğu gibi, cansız varlıklar, örneğin bir madde, ya da demir parçası bile dost olarak nitelenebilir.

Levi'de dostluk kavramı, yapıtlarındaki gerçek, ya da hayal olan kişilerle kendi arasında, hattâ okuyucularıyla ele almaktadır.

Yazar, özellikle güçlkle kurulan arkadaşlıklar üzerinde durmaktadır. Söz konusu güçlükler, ya dostluk kurulacak kişinin fazlasıyla içine kapanık oluşundan, farklı yaşam tarzından, ya da değişik fikirlere sahip olmasından kaynaklanabilmektedir.¹²⁸

Levi'nin gerçekte ilgi duyduğu dostluk kavramının sağladığı güven duygusundan çok kendisince de tarif edilemeyen güçlü bir bağın varlığıdır. Örneğin yazar, “*La chiave a stella*” adlı öyküde Torino'ya döndüğünde, Faussone'nin yaşlı teyzelerini ziyaret etmektedir.¹²⁹

[...] -Öyleyse siz onun dostusunuz, doğru mu?

¹²⁸“*Chiave a stella*” adlı yapıtta karşılaştığımız Faussone, farklı görüşe sahip bir kişiyle dostluk kurmanın güçlüğüne örnek oluşturmaktadır. Faussone kendi içine kapanıktır ve mesleği dışında dış dünyayla ilgilenmemektedir. Ya da *Storie naturali* adlı Öyküdeki Simpson. Bu kişiyle de dostluk bağının kurulması oldukça güçtür, çünkü söz konusu olan fikir ayrılığıdır.

¹²⁹ LEVI, P., “*La chiave a stella*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 1088.

[...]Onlara dost olmadığımızı, uzak ülkelerde birlikte çalıştığımızı, kısacası birlikte vakit geçirdiğimizi anlattım. [...]

Levi'nin arkadaşlık, dostluk gibi kavramlarla ilgili örneklemeleri, aynı zamanda, kendi kişiliğinin de anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü kendisi herkesle iyi geçinmeye çalışmaktadır. “*Lilit*” adlı yapıtında Levi Grigo adlı bir çingene ile birden arkadaşlık kurar. Bunun nedeni de okuma-yazması olmayan Grigo için mektup yazmayı kabul etmesi ve Grigo'nun Levi'ye yardımının karşılığı olarak bir parça ekmek vermesidir.¹³⁰

Levi'nin okuyucusuyla ilişkisi de son derece yalın ve içtendir. Bu noktada, bazı İngiliz okuyucuların görüşleri önemli yer tutmaktadır.¹³¹

[...] Levi bana sıkı bir bağ ve uzun soluklu bir dostluk kurulabilecek, herkesçe bilinmeyen ender güllerden biri gibi geliyor. Ona yardım ve değişik konularda tavsiyeler almak için başvurabilirsiniz. [...] “

[...] “Levi’yi okuduğunda, sanki yakın bir dostunla konuşuyormuş hissine kapılıyorsun.[...] ”

Elbette Levi, bu bağın kurulması için büyük çaba göstermiştir. Ona göre okuyucuya saygı göstermek, her şeyden önemlidir. Okuyucuyla

¹³⁰ *Lilit*, s. 32-36.

¹³¹ *Sunday Telegraph*, 8 Eylül 1991.

iletişim kurarken dürüst olunmalıdır ve ona en içten duygularla yaklaşılmalıdır:¹³²

[...]Yazı, iletişim kurmak için vardır. Yazar tarafından okuyucuya, okuyacağı her şeyi anlayacağına ilişkin güvence verilmelidir. Okuyucu yazılanları anlayamıyorsa, hata onun değil, yazarındır. Yazılarımı yazarken, okuyucumun her zaman yanı başında olduğunu düşünürüm. Benim ‘mkemmek’ okuyucumun bilgi düzeyi iyidir. Okuyucum zorunlu olduğundan, zaman geçirmek için, ya da diğer kişilerin takdrini kazansın diye, okumaz. Bazı konuları merak ettiğinden okur.

Okuyacaklarının seçimi konusunda, kimseye görev vermek istemez, okuyucum. Seçimini bizzat kendisi yapar. Okuyucum yazdıklarını satır satır anlamazsa, o zaman çok üzülür. Ben de zâten o anlasın diye, her şeyi açık ve anlaşılır biçimde yazmaya çalışıyorum. [...]

Dostluk kavramı Levi için çok önemlidir. Ancak Levi yalnızca kendi ağı içinde yaşayan kişilerle dostluk kurmaz. O daha önceki çağların yazarlarından da kendisine dost olabileceklerin varlığından söz eder. . Örneğin “*Ricerca delle radici*” adlı yapıtında severek okuduğu kitap ve yazarlardan söz etmektedir:¹³³

¹³² LEVI, P., “*Dello scrivere oscuro*”, Einaudi, Milano, 1996, s. 678

¹³³ LEVI, P., “*Ricerca delle radici*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 1364.

[...] Dostlukları da düşmanlıkları da açıklamak imkânsızdır. İtiraf etmeliyim ki, Balzac'ı ve Dostoyevski'yi zorunluluktan ötürü okudum. Keşke daha önce yapsaydım, belki onlar gibi kendime birkaç dost daha bulabilirdim [...]

Levi için Klasik yazarların önemi çok büyüktür. Onlar Levi'ye göre, yapıtlarında gerçek dünyayı okuyucuyu sıkmadan aktardıkları için büyük ustalardır. Bununla birlikte neredeyse dünyanın her ülkesinde okuyucuları olduğundan herkes için genel geçerliliği olan konuları ele aldıkları da bir gerçektir.

“*L'altrui mestiere*” adlı yapıtında ise Levi şöyle demektedir:¹³⁴

[...] Git gide yeni kitaplara ilgim azalıyor ve daha önceden okuduğum ve bildiğim kitapları yeniden okumaya başlıyorum. Yıllar geçtikçe yeni dostluklar kurma ve varolan dostluklarımı da derinleştirme isteğim artıyor. Bunları hep belki daha önceden fark etmediğim bir şey görür ve fark ederim diye arzuluyorum. [...]

Levi'nin dostluk üzerine düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için, ölümünden on dört ay önce yayımlanan bir şiirini okumak, yardımcı olabilir:¹³⁵

¹³⁴ LEVI, P., “*L'altrui mestiere*”, Einaudi, Torino, s. 699.

¹³⁵ “*La Stampa*”, 31 aralık 1985.

Değerli dostlar

*Burada sizlere sözcüğün en geniş anlamıyla dostlar diye
hitap ediyorum.*

Eş, kız kardeş, akrabalar

Okul arkadaşları

Ya yalnızca bir kez görülen kişiler

Ya da ömür boyu görmeye devam ettikleriniz

Bizler arasında, bir an olsa bile

Ortak bir paydada birleşebildik

Sizler için söylüyorum

Uzun ve zahmeti çok olan yolda yürüyenler için

Ve ruhlarını, yaşamlarını kaybedenler için de söylüyorum

Ya hiç kimse ya da yalnızca bir kişi

Beni okuyan her kimse: mum donmadan önce zamanı hatırla

Her birimizin bir mühür olduğu dönemi hatırla

Her birimizin hayatta olduğuna dair izlerin olduğu zamanı

Yolda karşılaştığın dostunu hatırla

Her birimizde diğerimizin izi var

İyi günde kötü günde

Bilgelikte ya da çılgınlıkta

Her birimizde diğerimizin izi var.

Şimdiki zaman yakından geçiyor

Amaçların sona erdiği bu anda

Sizin için dileğim

Sonbaharınız uzun ve serin olsun.

Bu şiirde Levi'nin dostluğu nasıl tanımladığı ve onun için dostluğun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Şiirde Levi, hemen giriş bölümünden sonra, dostluğun tanımı üzerinde durmaktadır. Burada dostluğun çocukluktan ergenliğe, ergenlikten yaşlılığa kadar olan evreleri ve bu dönemlerde kimlerle dostluk kurulduğu belirtilmektedir. Önemli olan nokta ise, Levi bu şiirde okuyucusunun da dostu olduğunu açıkça dile getirmektedir. '*Her kim beni okursa*' sözleriyle Levi bu düşüncesini daha da açık biçimde ortaya koyar. Bir insanla dostluk kurmak için onu uzun süre iyice tanımış olmanın gerekli olmadığını savunmaktadır, Levi. Onun için bir dost, yolda yürürken karşılaştığı bir kişi de olabilir. Ancak önemli olan, insanların birbirlerini anlamasıdır. Elbette bunun gerçekleşebilmesi için, karşılıklı iyi niyet gerekmektedir ki, bu da Levi de fazlasıyla vardır. Şiirde Levi, okul arkadaşları için İtalyanca *compagno* sözcüğünü kullanmaktadır. *Compagno* Latince kökenli bir sözcük olup, etimolojik olarak yapısı *-cum* ve *panis*- sözcüklerinden oluşmaktadır. Bunun anlamı da 'aynı ekmeği paylaşan/yiyen' demektir. Anlaşıldığı üzere, *compagno* sözcüğünün Auschwitz'ten kurtulan Levi için büyük önemi vardır. Çünkü Kampta ekmeğin paylaşımının önemi hem hayatta kalabilmek hem de insan onurunun ayakta kalabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda

Levi burada, İtalyanca *cammino*, yani yol sözcüğünü kullanmaktadır. *Cammino* sözcüğünün önemi, Dante'nin “*İlahi Komedyası*”nda *Cehennem* bölümünün giriş kısmında yer almasındandır.¹³⁶

[...] *Yaşam yolumuzun yarısında*

Doğru yolu kaybettiğimden

Kendimi karanlık bir ormanda buldum. [...]

Dante için yaşam yolu, oldukça zahmetli ve engebelidir. Aynı durumun Levi için de söz konusu olduğunu Levi, bu ünlü şirinde dile getirmektedir. Levi Dante'nin yapıtlarını severek okumaktadır ve yukarıda değinilen arkadaş olmak için uzun bir tanışma döneminin gereksiz olduğu görüşü burada tekrar ortaya çıkmaktadır. Zâten Kamp ortamı dikkate alındığında, Levi için dostlukların kısa sürede oluşması kadar doğal bir şey yoktur. Çünkü Avrupa'nın değişik bölgelerinden toplanan insanlar aynı kampa gönderiliyordu ve aynı kişilerin uzun yolculuklar sırasında bir arada olmaları, mümkün değildi. Böylece kısa zaman içinde insanlarla dostluk oluşturmak gereği doğuyordu. Aksi takdirde, zâten Kampta kendi başlarına kalan tutsakların sosyal ilişkiler kurması mümkün değildi. Levi için, bir insanla karşılaşılın an çok önemlidir. Çünkü o anda insan, karşısındakine bir şeyler öğretir ve karşısındakinden bir şeyler öğrenir. İşte bu yüzden Levi, Auschwitz'i bir üniversiteye benzetmektedir. Çünkü Kampta bulunulan süre sürekli olarak içerisinde öğrenme ve öğretme eylemi

¹³⁶ ALIGHIERI, D., “*La Divina Commedia-Inferno*” ,Il Girasole, Calvizzano, 1992, s. 11.

yaşanır. Söz konusu sosyal ilişkileri oluştururken, Levi'nin kimyager oluşunun da etkisi çok büyüktür. Çünkü Levi laboratuarda bir madde incelediğinde, söz konusu maddenin tahlillerle tam olarak ne olduğunu saptayana kadar, gerçekliğinden ve saflığından şüphe duymaktadır. Aynı yöntemi insanlara da uygulamaktadır. Böylece, kısa zamanda insanları en iyi biçimde tanıma fırsatını bulmaktadır. Ayrıca dinî inancına göre de insanlar, diğer insanları anlayabilmek için onlarla temasa geçilmeli, acılarını hissetmelidir.¹³⁷

Dostluk ve arkadaşlık kavramları, sosyal çevre tarafından kabul görmek anlamına da gelmektedir. Arkadaşlık etmek, dost olmak, karşılıklı olarak bilgi alışverişinin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Dostlar, birbirlerine hikâyeler anlatırlar. Bunu yaparken de, başlarından geçen kötü olayları karşılarındaki kişiye anlatarak, yaşanan olayın üzüntüsünün diğer kişi tarafından bir kez daha yaşanmasına neden olurlar. Bu tutu kuşkusuz, inanların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. İnsanların bir birlerine hikâyeler anlatmaları, aynı zamanda etik açıdan bir ders niteliği taşır. Böylece, yaşanan deneyimlerin kişilerin kendilerine ders çıkarmalarına etkisi olmaktadır. Marta Nussbaum'un bu konuya ilişkin düşüncesi şöyledir:¹³⁸

¹³⁷ FERRERO, E., *“Primo Levi: Un'Antologia della critica”*, s. 80.

¹³⁸ NUSSBAUM, M., *“Love's Knowledge”*, Oxford University Press, Oxford, 1990, s. 44

[...]Öğretim ve öğrenim, yalnızca salt kural ve prensiplerin aktarılmasını ön görmemektedir. Öğrenimin büyük bir bölümü, doğrudan gözle görülebilen, dokunulabilen nesnelerle en iyi biçimde gerçekleşmektedir. Elbette, bu deneme-yanılma yoluyla yapılan öğrenmedir. Ancak kimi zaman da öğrenme süreci bir kitap okuyarak ta gerçekleşebilir. [...]

Levi bir çok kez, Auschwitz'te öğrendiklerinin başka hiçbir yerde öğrenilemeyeceğini dile getirmektedir. Yaşamda her şey okul sıralarında değil, aynı zamanda, yaşamın içinden öğrenilir.

Yaşanılan olayların anlatılması, Levi için adeta bir *catarsis*¹³⁹ tir. Levi bu düşüncesini “*Il sistema periodico*” adlı yapıtında şöyle dile getirmektedir:¹⁴⁰

[...] Bana öyle geliyordu ki, anlatarak ve yazarak arınıyorum[...]

Olayların anlatılması, diğer insanlarca da öğrenilmesi, Levi'ye az da olsa bir rahatlama hissi vermektedir. Levi acılarını diğer insanlarla en içten biçimde paylaşarak, insanlığın gereklerinden biri olan *paylaşım*'ın ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bir insanın anlattıklarına kulak

¹³⁹ ‘*Catarsis*’ sözcüğü Yunanca’da ruhun temizlenmesi-arınması anlamına gelmektedir.

¹⁴⁰ LEVI, P., “*Il sistema periodico*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 870.

vermek, insanlığın bir göstergesidir ve diğer insana gösterilen saygı ve nezaketin de bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir.

Levi'nin yaşamında öykü yazmak, yani yazarlık da kimyagerlik kadar önemli bir yer tutmaktadır. Ancak yaşamının son yıllarına doğru Levi, artık kimyagerlik ile ilgili her şeyi bir kenara bırakarak, o dönemde kendisi için birincil sırada olan yazarlığa, dolayısıyla hikâye anlatımına kendini adanmak istemiştir:¹⁴¹

[...] Bu benim kimyager olarak yaşadığım son maceram. Sonra tamam artık. Geriye bakmadan, özlem duymadan, fazla yorulmadan diğer yolu seçmeye karar verdim. Seçtiğim diğer yo hikâye yazarlığının yoludur. Hikâyeler yazmak istiyorum, aklıma gelen bildiğim ne kadar çok hikâye varsa, hepsini yazacağım. Yalnızca kendi hikâyelerimi değil, diğer insanlardan duyduğum hikâyeleri de yazacağım.[...]

Levi aklında olan her şeyi yazmak için can atıyor. Onun için anlatmak ve anlaşılacak her şeyden önemli. Anlaşılmadan yaşamının geçip gitmesi, istediği son şeydir. Aynı zamanda anlatarak ve yazarak anılarının gün ışığına çıkmasını sağlayarak sanki arınıyor. Suçlu olduğundan değil arınma isteği, onca vahşet ve acıyı gördüğünden kaynaklanıyor.

¹⁴¹ a.g.y., s. 10.

İRÖNİ

Levi'nin yapıtlarında zekâ kavramı, önemli yer tutmaktadır. Bu kavram, Boccaccio'nun öykülerinde kullanılan zekâ kavramıyla büyük benzerlikler gösterir. Levi'nin anlattıklarının ahlakî değeri de vardır, elbette. Anlatılanlara bir de Levi'ye özgü ironik anlatım tarzı da eklendiğinde, olayların okuyucuya aktarımı daha da etkili olmaktadır. İroni kavramı kullanıldığında, insanlar ortak bir konu üzerine gülebilir. Bu da, sosyal olarak insanların aynı konu etrafında toplanabildiklerini ve aynı konu üzerinde benzer düşüncelere sahip olabildiklerini gösterir.

Levi 1942 yılında Milano'ya gitmek üzere Torino kentini terk ettiğinde, Milano'da faaliyet gösteren Macaroenae adlı bir grup edebiyatçı bulunmaktadır. Bu grup, edebiyata ilişkin sorunları tartışıyordu etraflarında Avrupa yerle bir olurken. Levi'nin ironi ögesini ilk kullanışı, belki de bu durumun tasvirini yaptığı dönemdedir. Ancak, daha sonra, Levi Auschwitz'e gittiğinde, ironi kavramında değişime uğradığını ve olgunlaştığını saptamak mümkündür. Yani Levi, da Kampın eğitici-öğretici yanlarından yararlanma fırsatını en azından edebî açıdan bulabilmiştir. Öyle ki Levi'nin "*Tregua*" adlı yapıtına gelindiğinde, Levi daha önce kullanmış olduğu ironi kavramını, az da olsa, kullanmıştır. Bu düşünceden hareket ederek Levi artık "savaş her zaman vardır" diye bir düşüncüyü ileri sürebilmektedir. Söz konusu ironi insanlığın yaşadığı kaos'tan ortaya çıkmaktadır.

Altmışlı yılların başında Levi, özellikle Luigi Pirandello'dan esinlenerek, ironi kavramını konu alan bazı öyküler kaleme almıştır. Levi'nin Pirandello¹⁴² gibi bu alanda usta birinden yararlandığı açıkça ortadadır. Daha sonra ise, özellikle Musevî kültürüne özgü bazı konuları ele alarak, ironi kavramı üzerinde durmuştur. Bu durumda, genelde Musevîlere ilişkin bazı öğeler farklı dinlere mensup kişilere anlatılıp, açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu konuya ilişkin bazı örnekleri özellikle “*Se non ora quando*” adlı yapıtta bulmak mümkündür:¹⁴³

[...] Tüm insanlar haftanın her günü gündelik işlerini yaparlar. Musevîler ise Cumartesi gün, günah olduğu düşüncesiyle, neredeyse yemek bile yemezler.[...]

Levi'nin ironi kavramını kullanımında ustalığını gösteren yapıt “*Se questo è un uomo*” adlı kitaptır. Yapıtın ilk sayfalarından itibaren ironi kavramı, okuyucunun karşısına çıkmaktadır:¹⁴⁴

[...] Şansına Auschwitz'e iyi ki yalnızca 1942 yılından sonra getirildim. [...]

¹⁴²Luigi Pirandello: 1867-1936 yılları arasında yaşamıştır. Özellikle Tiyatro yapıtlarıyla ünlenen yazar, özellikle görecelik kavramı üzerine yapıtlarını oluşturmuştur. En ünlü yapıtlarından biri “*Altı kişi Yazarını Arıyor*” adlı tiyatro oyunudur.

¹⁴³ LEVI, P., “*Se non ora, quando?*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 65.

¹⁴⁴ LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 5.

Bu sözü söylerken, Levi ironi yüklemiştir sözcüklerin her birine. Levi'nin Auschwitz'e gönderildiği dönemde, Nazi Almanya'sı işgücü açısından sıkıntı çektiğinden, 1942 yılından itibaren Kamplarda tuttıkları insanların ölmesini ve iş gücü kaybını önlemek için tutsaklara biraz daha iyi davranılmaktadır. Durumun bilincinde olan Levi için, en azından hayatta kalma şansı biraz olsun arttığından, Levi yaşadıklarını ironik biçimde dile getirmektedir. Aksi halde, bir gencin Auschwitz Toplama Kampına götürülmesinin şansla açıklanacak olumlu bir yönü yoktur.

Levi'nin yukarıda belirtilen cümleyi ironik biçimde ifade etmesi, onu savaş yıllarına ilişkin anılarını yazan diğer yazarlardan ayırmaktadır. Çünkü Levi Auschwitz'te ölümü bekleyen bir tutsak değildir. O hayata ilişkin plânları olan ve geleceğini bizzat görüp yaşamak isteyen biridir. Her ne kadar Kamp ortamı acımasız ve yaşam şartları da olumsuz olsa da, Levi yaşama sınıksız sarılarak ayakta kalmaya çalışır. Ancak kurtulmayı kendisinden çok diğer insanların iyiliği için ister. Çünkü olayları bizzat yaşadığından her şeyi bütün çıplaklığıyla insanlara aktarabilir.

Yine “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtın giriş bölümünde Levi şöyle demektedir: ¹⁴⁵

[...] Burada geçen tüm olayların uydurmaca olmadığını söylemek, bana gereksiz geliyor [...]

¹⁴⁵ a.g.y., s. 6.

Burada Levi'nin amaçladığı, bazı yapıtların başlarında yer alan 'Bu kitabın, gerçek kişiler ya da gerçek olaylarla herhangi bir ilişkisi yoktur' sözünü atıfta bulunmaktadır. Çünkü Levi bu noktada okuyucuya, okuyacaklarının gerçek olduğunu, yazar sıfatıyla olanları tüm çıplaklığıyla okuyucuya aktaracağını bildirmektedir. Hattâ Levi, anlatılanların son derece zalimce şeyler olduğundan, okuyucunun bunlara inanmayacağı endişesini bile taşımaktadır.

Levi, ironi kavramını özellikle okuyucu için kullanmaktadır. Çünkü, ironi kullanımı ile okuyucusunun dikkatini ve ilgisini ayakta tutacağını bilincindedir. İroni kavramını, genelde, tarihi olaylar ya da Tanrı gibi, insanlardan büyük güçler söz konusu olduğunda kullanmaktadır. Örneğin "*Il sistema periodico*" adlı yapıtında şöyle der:¹⁴⁶

[...] Belki de çocukları, aptalları ve sarhoşları koruyan bir Tanrı'nın var olduğu doğrudur[...]

Levi'nin bu ifâdeyi okuyucuya oldukça tuhaf, karmaşık, anlaşılmaz ve anlamsız gelebilir. Levi'nin buradaki amacı, Kamp ortamında olayların, gerçekte, ne kadar karmaşık olduğunu ve bütün değerlerin alt üst edildiğini göstermektir.

¹⁴⁶ LEVI, P., "*Il sistema periodico*", Einaudi, Torino, 1991, s. 865.

İroni kavramı söz konusu olduğunda, Levi'nin kendisine örnek aldığı bazı yazarlar vardır. Bunlar Parini, Swift ve Mann'dır. Üç yazarın ortak yönü, ironi kavramını olayların yapay görüntülerini bozarak gerçekte nasıl olduklarını göstermek amacıyla kullanmalarında gizlidir. Örneğin, Parini'nin "*Il giorno*"¹⁴⁷ adlı yapıtında, aristokrat gençlerin gerçekte ne kadar gösteriş meraklısı ve aptal oldukları ortaya konulmaktadır; Swift'in "*Gulliver'in Seyahatleri*" adlı yapıtında ise dünyanın gerçekte ne kadar yalan bir dünya olduğunu göstermek için her şey alt üst edilmektedir; Mann ise "*Yusuf ve kardeşleri*" adlı yapıtının birinci cildinde, İsrail ve Esau'un öyküsünü yeniden anlatmaktadır. Her üçü de ironiyi, ahlâk kavramıyla birlikte kullanmaktadır. Bu yazarlardan Levi, özellikle Parini'yi önemsemektedir. Hattâ onunla günler boyunca konuştuğunu da düşlemektedir.¹⁴⁸ Mann ise, Levi'ye göre, yüzyılın en önemli yapıtını ortaya koymuştur.

Levi'nin kullandığı ironiyi biraz daha açık biçime getirmek için, Wayne Booth'un "*A Rhetoric of Irony*"¹⁴⁹ adlı yapıtından yararlanmak mümkündür.¹⁵⁰

Booth'a göre ironi, çoğu zaman, istenilerek, ancak gizlice kullanılan bir öğedir. İroni kullanmanın amacı, edebî bir anlamı yıkmak ve sonra onun yerine yeni bir anlamı kurmaktır. Amaç, hem Booth'a, hem de

¹⁴⁷ Parini'nin çalışmayan soylu sınıfı alaya aldığı "*Genç Beyefendi*" adlı yapıtın 'Gündüz' adlı bölümüdür.

¹⁴⁸ Levi'nin "Klasik yapıtlara" olan ilgisinin bir göstergesidir.

¹⁴⁹ "*İroni'nin Retoriği*"

¹⁵⁰ BOOTH, W.C., "*A Rhetoric of Irony*", University of Chicago Press, Chicago, 1974.

Levi'ye göre, okuyucunun dikkatini çekmek ve kendisine aktarılabilecek konuya azamî dikkatle odaklanması gerektiğini bildirmektir. İroni kullanımındaki bir diğer amaç, insanları bir ortak payda etrafında toplamaktır. Bilindiği üzere, Levi insanların bir arada olmasına ve bir arada gerçekleşen yaşama önem vermektedir.

Booth'a göre, okuyucu ve yazar ironi kavramının kullanımına alışkın olmalıdır, aksi takdirde ironinin, şaşırtmaya ve ilgi uyandırmaya, yani amacına ulaşması, mümkün değildir.¹⁵¹

[...] Bir çok kişi tarafından ironi kavramı anlaşıldığında, etkisinin sanılandan çok daha fazla olduğunu gördüm. Ancak ironi kullanımında okuyucu ve yazarın işbirliği içinde olmaları, kaçınılmazdır. Aksi takdirde ironi, amacına ulaşamaz [...]

Levi'de ise, Booth'a göre, ironi kavramında ufak bir fark vardır. Levi ironinin herkes tarafından anlaşılmasının gereksiz olduğunu, yalnızca onu kaldırabilecek okuyucuların ironiyi anlayabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, Levi'nin yapıtlarında rastlanılan ironi kavramı Booth'un ironi kavramından biraz farklıdır. Ayrıca Levi, ironi kavramını her zaman kendi yaşam deneyimi ve kendi anılarıyla birlikte kullanmaktadır. Bu da onu, aynı ögeyi kullanan diğer yazarlardan farklı

¹⁵¹ a.g.y., s. 33-47.

kılmaktadır. Levi, bir yazısında ironi üzerine düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

[...]Kendi üzerine ironi yapmak, ironinin en üst örneklerindendir. Böylece insan kendi sınırlarını aşabilir. Aynı zamanda okuyucuda sürekli varolan bir ilgi uyandırır. [...]

Levi'nin bir çok yapıtında, ironi kavramını bulmak mümkündür. Hattâ yapıtlarının adında bile bu öge vardır. Örneğin, “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtının başlığında Levi, ironik biçimde insan olmak için nelere sahip, ya da nelerden yoksun olmak gerektiği konusu üzerinde okuyucuyu düşündürmektedir. Aynı zamanda başlıktan anlaşılacağı gibi, okuyucunun söz konusu konuya ilişkin daha fazla bilgi edineceğini önceden açıklamaktadır. Aynı zamanda, Auschwitz'te insan olmanın farklı erdem ve özellikler gerektirdiğinin mesajını okuyucuya verilmektedir.

Özellikle Kamp ortamında ironinin sıkça kullanılması, dikkat çekicidir. Buradaki amaç, ortamın gerçekten insanlık dışı bir yer olduğunun altının çizilmesidir.

Kampa ilişkin bir anısında Levi, kendisiyle Sandro arasında geçen bir konuşmayı okuyucuya aktarmaktadır:¹⁵²

¹⁵² LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991, s. 775.

[...] Sandro beni ironik bir dikkatle dinliyordu. Ne zaman konuşmamda yanlış bir kullanım yapsam, sanki üstüme atlayacakmış gibi duruyordu. [...]

Burada da Kamp ortamında sıradan bir an tasvir edilmektedir. Ancak Kamptaki durum o kadar kötüdür ki, insanlar yiyecek bulmakta bile çok zorlanır. Buna rağmen Sandro, artık ayakta durmaya gücü kalmayan olmayan Levi'nin konuşmasını düzeltmeye çalışmaktadır. Halbuki Levi, dili kullanmayı bilmediğinden yanlışlar yapmamaktadır. Gücsüz kaldığı için düzgün konuşmakta zorluk çekmektedir. Aktarılanlarda ironinin varlığı, belirgin biçimde ortadadır. Levi'nin amacı, Kamp dışında, yani normal yaşam diye nitelediği dönemde, burada olduğu gibi konuşurken yanlış yapmasının asla mümkün olmayacağını göstermek istemesidir. Çünkü Kampa gelmeden önce kendisi İtalyanca'yı oldukça düzgün kullanan, kültürlü biridir. Elbette hâlâ öyledir, ancak durumu uzun uzun anlatmak yerine Levi, ironiyi kullanarak okuyucu tarafından Levi'nin anlatmak istediklerinin kısa sürede anlaşılmasını sağlamaktadır. Elbette Levi amacına ulaşmakta ve okuyucuyu da etkilemeyi başarmaktadır.

Levi'nin “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtına başlık seçmesinde bir ironi daha vardır. Yaratılış öyküsüne göre, dünyanın yaratıldığı altıncı günde ‘İnsan Nedir?’ sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü Levi'ye göre Auschwitz, Kamp ve Naziler de yeni bir dünya yaratma amacını

gütmektedir. Levi ise söz konusu başlığı koyarak, yeni dünya düzenindeki insanın nasıl olması gerektiğine ilişkin ip uçlarının da yapıtında var olduğuna işaret etmektedir.

Levi'nin bazı yapıtlarında gerçekten de çarpıcı ironik öğeler vardır:

*[...] Laboratuarda müdür sıfatıyla çalışan adamın da doktora unvanı var. Ama o Kimya değil, Dilbilim doktoru, ama yine de laboratuardan sorumlu kişi o. [...]*¹⁵³

Buradaki ironi, Levi gibi uzun yıllar laboratuvar ortamında çalışmış, kimyadan, tahlillerden, deneylerden anlayan birinin değil, laboratuardan hiçbir şey anlamayan bir kişinin Kamptaki laboratuarda sorumlu kişi konumunda oluşudur. Elbette gerekli araştırmalar yapılsaydı, Levi gibi bu iş için son derece başarılı kişilerin varlığından da haberdar olunabilirdi. Ama bu noktada önemli olan birinin orada çalışmasıydı ve laboratuara ataması yapılırken, gerekli vasıflara sahip olup olmadığına bakılmamıştır. Tek önemli öğe o kişinin de doktora unvanına sahip oluşudur.

Kampta her şey alt üst edilmiştir. İnsanların hangi mesleğe sahip olduklarının herhangi bir önemi yoktur. Ayrıca Naziler uygun vasıflara sahip olmayan kişileri hiç bilmedikleri alanlarda çalıştırarak onların gerçekten işe yaramaz olduklarını sağlamaya çalışıyorlar. Naziler için

¹⁵³ a.g.y., s. 136.

önemli olan tutsakların kendilerini insan olmadıklarına ve dünyada yaşamayı hak etmediklerini inanmalarını sağlamaktır.

Naziler ellerinden geldiğince tutsaklar üzerinde baskı kurarak, onların insanca yaşama onurlarını hiçe sayarak onları öldürmeyi hedeflemişlerdir:¹⁵⁴

[...] İnsanı yok etmek onu yaratmak kadar güçtür. Kolay olmadı ama siz Almanlar bunu başardınız [...]

Bilindiği üzere insanoğlunun yaratılışı, bütün dinler ve kültürlerde yüce ve kutsaldır. Ancak Naziler, bütün yüceliğe ve kutsallığa rağmen Tanrı'nın yaratmış olduğu insanları yok etmeyi başarmışlardır. Halbuki dünyanın yaratılışında bile, bütün evren yaratıldıktan sonra, insanın yaratılması tam bir gün sürmüştür:¹⁵⁵

[...] Günümüz dünyasında bütün insanlar güvenli olduğu düşünülen, ama gerçekte öyle olmayan bir dünyada yaşamak zorundadır. Bu dünyada bütün ürkütücü enerjiler (yalnızca nükleer enerji santralleri değil) hafif bir uykuya dalmış durumdadır ve uykudan uyanmaları, an meselesidir.[...]

¹⁵⁴ a.g.y. , s. 146.

¹⁵⁵ LEVI, P., "L'altrui mestiere", Einaudi, Torino, 1991, s.781.

Buradaki ironi ise, insanlar daha güvenli bir dünya yaratmak için teknolojinin nimetlerinden yararlanırlarken, kendilerini gerçek tehlikenin kucağına atmaktadırlar. Levi'nin düşüncesine göre insanlar, teknolojik açıdan gelişmelerini sürekli devam ettirecektir. Ancak öyle bir an gelecektir ki, evren teknolojik gelişmeler nedeniyle aniden patlayıp, yok olacaktır.

*[...] Araştırmacı için dünya, sembollerden oluşan bir kitaptır. Araştırmacıya düşen görev ise, sembolleri deşifre etmek ve anlamaktır[...]*¹⁵⁶

Bu sözleriyle Levi, akla ünlü düşünür ve sanatçı Leonardo da Vinci'yi getirmektedir. Çünkü Leonardo da Vinci'nin düşüncesine göre evren, insanoğlunun gözleri önünde açık biçimde duran bir kitaptır. İnsana düşen görev ise, evrenin dilini anlamak ve kitapta yer alan sembolleri deşifre etmektir.

Aslında Levi, dünyayı ve insanları anlamanın güç olmadığını söylemek ister. Anlamak istemeyen insandır.

Gerçekte Levi, olayların gerçekten anlamak isteyen insanlarca anlaşılacağını söylemeye çalışmaktadır. Ancak, ne yazık ki, çoğu zaman, insanlar görmek istediklerini gördüklerinden, gerçekte varolanı göz ardı etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Levi, bu sözleriyle okuyucuları

¹⁵⁶ LEVI, P., “*Racconti e saggi*”, Einaudi, Torino, 1992, s. 951.

hedef almaktadır. Çünkü bir çok okuyucu, yazar yapıtını son derece anlaşılır ve açık bir dille yazmış olmasına karşın, yazılanları anlamak için hiçbir çaba göstermemektedir. Ancak Levi'nin kendisi için çizmiş olduğu mükemmel okur profili çok farklıdır. Çünkü Levi'nin okuru, meraklı olduğu ve bilgi edinmek istediğinden okumaktadır.

Okuma, bilgi edinme isteği yaşamda bir amaçtır, Levi'ye göre. İnsanın bir amacı varsa, yaşaması için de bir nedeni vardır. Nazilerin yapmak istediklerinden biri de, tutsakların amaçlarını yok etmektir. Amaçları ortadan kalkınca, Nazilerin düşüncesine göre, bu insanlar ölümü kendileri tercih edecektir.¹⁵⁷

[...] Hayattaki amaçlar ölüme karşı en iyi savunma biçimidir: yalnızca Lager'da değil.[...]

Yukarıdaki satırlarda ironi kavramının izlerini açıkça bulmak mümkündür. Çünkü bir çok insan Kampta ölümden başka bir şey beklememektedir, dolayısıyla yaşama ilişkin herhangi bir amaçlarının olması mümkün değildir. Levi Kamptaki yaşama ilişkin bilgiler verdiğinde, Kampın karşısında görünmeyen, özlemi duyulan ve varlığını hâlâ sürdürdüğü düşünülen gerçek, ya da Levi'nin deyiimiyle 'normal' dünya vardır. 'Normal' dünya ile Kamptaki yaşam arasında güçlü bir bağ vardır. Kamptaki tüm olumsuzluklara ve ümitsizliğe rağmen tutsakla 'normal'

¹⁵⁷ LEVI, P., *"I sommersi e i salvati"*, Einaudi, Torino, 1991, s. 1108.

dünyanın özlemini çekerek ve günün birinde belki o dünyaya tekrar kavuşabileceklerini ümit ederek ayakta kalmaya çalışmaktadır.

Levi için Kamp, oraya giren insanların insanlıklarına ilişkin bütün duygu, düşünce ve ümitlerini bir kenara bırakıp, gittikleri yerdir. Kampta yaşanan bütün olaylar Levi'ye sanki kötü bir düş görüyormuş hissini vermektedir, ne yazık ki yaşananların hepsi gerçektir.

Levi'nin Auschwitz gibi bir ortamda Klasik edebiyatın en ünlü temsilcilerinden biri olan Dante'yi neden anımsadığı, ilk bakışta, insana tuhaf gelebilir. Çünkü tutsakların sahip oldukları anılardan bile arındırılmaları amaçlanmışken, Levi okul yıllarında mısralarını ezberlediği Dante'yi hatırlayabiliyor.

Gerçekte Dante ile Levi arasında oldukça fazla benzerlik vardır. En temel benzerlikten yola çıkacak olursak, hem Dante hem Levi ülkelerinden uzaklara gitmeye zorlanmıştır. Dante'nin koparıldığı kent Floransa, Levi'nin koparıldığı kent ise Torino'dur.

Her ikisi de gerçekte neden sevdikleri kentten cezalandırılırcasına uzaklaştırıldıklarını bilmemektedir.

İkisinin de yapmak zorunda oldukları yolculuk, bir bilinmeze doğrudur ve doğdukları kente dönüp dönemeyecekleri bilinmemektedir.

Sevdikleri kentten ayrılmalarına başkalarının güç ve iktidar hırsı neden olmuştur. Dante'nin Floransa'dan ayrılma nedeni, Floransa'da o dönemde erke gelen Guelfi ailesidir. Levi'nin Torino'dan ayrılmasına neden ise, Hitler Almanya'sının uygulamak istediği çılgınca emellerdir.

Dante'nin Floransa'sı bayırlarla çevrilidir, Levi'nin Torino'su ise dağlarla.

Her ikisi de, tarihî açıdan büyük olayların meydana geldiği sırada sevdikleri kentten uzaklara gitmek zorunda bırakılmıştır.

Her ikisi de tek başına, sevdikleri yanında olmaksızın yaşamına devam etmek zorunda kalmıştır.

Yapıtlarında hem Dante, hem Levi Cehennemi tasvir etmektedir.

Dante'nin Cehenneminin düşsel bir ortam olmasına karşın, Levi'nin Cehennemi, yani Auschwitz, her şeyiyle gerçektir. Her ikisinin Cehenneminde bulunan ve tutsakların orada bulunmalarını daha da zorlaştıran gardiyanlar vardır.

Levi bu durumu ironik açıdan kullanmaktadır. Kendi bulunduğu ortam, her yönüyle gerçektir ve Dante'nin gerçek dışı Cehenneminden daha acımasız bir yerdir.

Dante'nin Cehenneminin giriş kapısının üzerinde 'Sizler ki bu kapıdan geçeceksiniz, tüm umutlarınızı dışarıda bırakın' yazısı vardır. Levi'nin de uzunca bir dönem tutsak olarak bulunduğu Auschwitz Toplama Kampının giriş kapısının üzerinde 'Arbeit macht frei!'¹⁵⁸ yazısı yer almaktadır. Dante'de söz konusu umutlar Cehennemden çıkışın mümkün olmadığına ilişkindir. Auschwitz'teki yazı ise, oradaki insanların çalışmaktan başka çıkış yollarının olmadığını göstermektedir. Ancak Dante'nin Cehenneminde söz konusu, , bir tür ruhsal arınma için yapılan eylemdir. Levi'nin bulundu Auschwitz Cehenneminde ise ruhsal arınmadan çok, insan onurunu yok etmek, insan olma özelliğini ortadan kaldırmaya temel amaçtır. Her iki giriş üzerinde yazılı olan sözler içindeki 'özgür' sözcüğü ise, Dante, Levi ve Auschwitz Toplama Kampı için farklı anlamlar taşımaktadır.

Dante Cehennemde yapmış olduğu düşsel yolculuk esnasında Ulis'le karşılaşır ve onunla sohbet etmeye başlar. Ulis Dante'ye nelerin olup bittiğini anlattığı sırada, şu sözleri dile getirir:

[...] Ne eşim, ne de doğmuş olan oğlumun sevgisi, ne de vatanıma bağlılığım benim dünyayı tanıma, insanların hatalarını öğrenme ve

¹⁵⁸ Almanca bir ifadedir ve 'Çalışmak özgür kılar' anlamına gelir.

*insanlar için kutsal değerlerin neler olduğunu öğrenmek için denize açılma arzuma engel olamadı [...]*¹⁵⁹

Ulis gibi Levi’de insanlar için kutsal ve yüce değerleri, insanların hatalarını öğrenmeye çalışıyor. Tabii bunları öğrendikten sonra, söz konusu değerlerin, tüm insanlar tarafından, iyicene özümsemesi ve hataların yenilenmemesi Levi’nin birincil amacıdır.

Ulis yolculukları esnasında değişik ülkeler ve insanlar görme fırsatı bulmuştur:

*[...] İspanya’dan Fas’a kadar, Sardunya adasından uzak diyarlara kadar değişik ülkeler gördüm[...]*¹⁶⁰

Söz konusu durum, Levi’nin Auschwitz macerasıyla benzerlikler göstermektedir. Levi için Auschwitz bilmediği bir deniz niteliğindedir. Auschwitz’de Avrupa’nın değişik ülkelerinden insanlar vardır, yani Ulis gibi Levi de, farklı insanlarla bir araya geliyor.

Dante için özgürlük yanlış davranışlarda bulunan kişileri Cehenneme göndererek onlara hak ettikleri cezaları vermektir. Levi için ise söz konusu özgürlük, günün birinde, belki, Kamptan kurtularak “normal” yaşama dönmenin ümididir. Auschwitz ve orada bulunan Naziler için ise

¹⁵⁹ ALIGHIERI, D., “*Inferno*”, Napoli, Il Girasole, s. 256.

¹⁶⁰ a.g.y., s. 257.

özgürlük nedensiz davranışlarını ve sınırsız şiddet arzularını suçsuz insanlar üzerinde uygulamaktır.

Özellikle '*Il canto di Ulisse*' adlı bölümde, Ulis'in çıktığı uzun soluklu, bilinmeze doğru yolculuk ile Primo Levi'nin uzun yolculuklar sonunda Auschwitz Toplama Kampına götürülmesi benzerlik gösterir. Her iki yolculuk da macera niteliğindedir. Ulis, bilmediği büyük denizi keşfederken, Levi de bilmediği bir ülkede yaşam savaşı vermek zorunda kalır.

Ulis bilinmeyen denizleri keşfederken, herkesçe en büyük erdemlerden biri olarak kabul gören cesaret ona eşlik etmektedir. Levi'de ise biraz daha insancıl duygular egemendir. Onda var olan cesaret mitolojik kahramanlarinki kadar sınırsız değildir. Her şeyde olduğu gibi Levi, bu konuda da sınırlarını iyi bilmektedir ve aşırılığa kaçmaktan sakınmaktadır. Ulis'in yolculuğu, mitolojik olduğundan büyük kahramanlıklarla bezenmiştir. Levi'nin yolculuğunun gerçek oluşu ve Nazilerin her tür erdemi yok etme çabalarının sonuç vermeye başlamasından ötürü kahramanlığa ilişkin çok sayıda öge bulunmamaktadır.

Ulis, birlikte yol aldığı arkadaşlarına güven duyabilmektedir. Sürekli yanında olacaklarından kaygısı yoktur ve insan ilişkileri sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. Levi ise, Kamp ortamında yapayalnızdır. Kurmak istediği sosyal ilişkiler, ne yazık ki, diğer insanlarca fazla

önemsenmemektedir. Bu nedenle, Ulis'in kişiliğinde insanlarda olması gereken temel öğelerin varlığı, açıkça bulunmaktadır. Ancak Levi'nin tasvir ettiği Kamp ortamında söz konusu öğeler antik dünyada kalan ve günümüz dünyasında fazla puan getirmeyen öğelerdir. Levi'nin Klasik edebiyata ve Klasik dünyaya hayranlığı, Kampta âdetâ ayaklar altına alınarak, hiçe sayılmıştır.

Ulis'in yol aldığı uçsuz bucaksız deniz, Levi'de geniş bir arazi üzerinde bulunan Kamp sınırlarından ibarettir. Ulis'in döneminde olduğu üzere, düş gücünü kullanarak uzak denizlere yol almak, artık olanaksızlaşmıştır. Zira Nazi yönetimi insanlarda var olan bu yetileri ortadan kaldırmak için bütün çabaları göstererek, Tanrı tarafından çok zor şartlar altında yaratılan insanın ortadan kaldırılabilceğini kanıtlamıştır.

Ulis'in yol aldığı denizde boğulmak, yalnızca yüzme bilinmiyorsa, ya da denizde hüküm süren fırtınalar çok şiddetlendiğinde mümkündür. Levi'nin içinde yaşadığı Kampta ise boğulmak, yani ortadan yok edilmek her an, orada bulunan SS Subaylarının isteğiyle gerçekleşebilir.

Kampta insan onuru hiçe sayılırken, Ulis'in Antik dünyasında insan onuru taçlandırılmaktadır.

Ulis'in dünyası, düşlerin, mitlerin ve masalların varolduğu bir dünyadır. Levi'nin modern dünyası ise, teknolojik gelişmelerin hızlandığı, bireylerin gitgide yalnızlaştırıldığı ve mutsuz kılındığı bir dünyadır. Levi ünlü İtalyan şair *Giacomo Leopardi*¹⁶¹ gibi, yaşadığı yerin sınırlarını çizen çite bakarak sonsuzluğun tadını çıkartamamaktadır. Çünkü Levi gerçek, yani 'normal' dünyanın sınırlarının bilincindedir ve bazı sınırların aşılıp ihlâl edilmesi durumunda, büyük felaketlerin doğabileceğini de çok iyi bilmektedir.

Levi tüm bu öğeleri ironik olarak kullanmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere ironi kavramını kullanırken, ya tarihten esinlenmektedir, ya da Tanrı gibi insanın karşısında çaresiz kaldığı kendinden büyük güçlerle ironiyi kullanmaktadır.

Levi'nin yapıtlarında var olan belki de en büyük ironi, fazla gezmeyi sevmeyen, belirsizlikten hoşlanmayan, düzenliliğe ve temizliğe âdetâ tapan, eşitlik ve adalet duygusu gelişmiş, demokrasiye inancı her şeyin üzerinde olan, utangaç, kendi halinde, mesleği ve ailesi dışında konularla haşır neşir olmayan, edebiyatı hobi olarak gören ve uygulayan bir kişinin bunların tam tersini kabul ediyor olmasıdır.

“*Tregua*” adlı yapıtta Levi, serbest kaldığında pazarda para kazanmak için beyaz bir gömleğin satışını yapar. Ancak, söz konusu eylemi

¹⁶¹ Giacomo Leopardi: 1798-1837 yılları arasında yaşamıştır. “*Şarkılar*”adlı yapıtıyla İtalyan Romantizminin en önde gelen temsilcilerinden biridir.

yapması, her şeyden önce kendi kişiliğine ters düşmektedir. Çünkü, yapı gereği çekingen olan Levi, Pazar yerinde insanlar arasında gezerek gömleğin satılık olduğunu ve fiyatını bağırarak söylemek zorundadır. Yalnız Levi, gömleği satamayacağını anlar ve aç kalma pahasına kendi yapısına ters düşen bu davranıştan vazgeçer. Daha sonra bir papazına giderek, aç olduğunu Latince cümlelerle ifade etmiştir.

Burada ironi, aç kalma pahasına da olsa, Kampta bir çok yeni şey öğrenmiş de olsa, dürüstlüğünden ve kültüründen ödün vermemesidir. Levi her zaman insanın kendisine ironi ile yaklaşmasının büyük bir erdem olduğunu savunmuştur ve verilen örnekte de bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca insanın bizzat kendisini ironik öğelerle diğer insanlara anlatabilmesi, kişinin diğerleri tarafından daha iyi tanınmasına ve anlaşılmasına neden olur.

Levi'nin Dante'yi kendine neredeyse bir ruh ikizi olarak seçmesinin başlıca nedenlerinden bir tanesi de, Levi'nin Dante ile oluşturduğu duygusal bağdır. Söz konusu bağ sayesinde Levi, Dante'nin dünyasını yakından tanıma fırsatı bularak kendi dünyasıyla da benzerlikleri bulmasına yardımcı olmuştur.

SONUÇ

Yapılan tez çalışmasında ulaşılan son nokta, Levi'nin tüm yapıtlarının otobiyografik öğelerle bezenmiş olduğu ve ironi kavramının özellikle “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtta daha yoğun biçimde kullanıldığıdır.

Levi'nin özellikle “*Se questo è un uomo*” adlı yapıtıyla tanınıyor ve seviliyor olmasının nedeninin ise, söz konusu yapıttaki anlatım biçiminin Levi'nin gerçek iç dünyasını ve yaşam felsefesini açıkça ortaya koymasından kaynaklanır. Levi'nin bu yapıtının bu denli önemli olmasının nedenlerinden biri de, yapıtta yer alan konuların tamamıyla gerçek olaylarla örtüşüyor ve nesnel bir anlatım biçimine dayanıyor olmasıdır.

Primo Levi'nin gerçekte bir kimyager olduğu ve yazarlığa sonradan başlamasından kaynaklanır bilinmesine karşın, Levi'nin özellikle anı yazım teknikleri üzerine uzmanlaşmış Levinas ve Semprun gibi araştırmacı-yazarlardan da etkilendiği ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, Levi'nin yapıtlarında yer alan psikolojik tasvirlerin büyük bir doğallık ve içtenlikle yapılmış olması, yazarın psikoloji konusuyla da yakından ilgilendiğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Çağdaş bir yazar olan Levi'nin, aynı zamanda, Pirandello, Parini, Mann, Borges, Dante ve Boccaccio gibi yazarlardan etkilendiği anlaşılmıştır.

Primo Levi'nin asıl başarısının ise, Klasik dünya ile günümüz dünyası arasında varolan belirgin çizgiyi büyük ustalıkla yumuşatarak, geçmişle günümüz arasında homojen bir yapı oluşturmamasından kaynaklandığı ortaya konulmuştur.

Auschwitz ve Dante'nin 'Cehennemi' arasında benzerliklerin oluşu, Dante'nin yapıtında yer alan mitolojik kahraman Ulis ile Levi arasındaki benzerliklerin şaşırtıcı oranda fazla olduğu saptanmıştır.

Levi'nin yapıtlarında Auschwitz Toplama Kampının düzenine ve işleyişine ilişkin bir çok bilgi aktardığı, ancak belleğine kazınmış olan cesetlerin yakıldığı fırınlara ve herkesçe bilinen gaz odalarına ilişkin ayrıntılı bilgi vermediği ilgi ile saptanmıştır. Bunun nedeni, yazarın sıkı sıkıya bağlı olduğu etik ve bilimsel tutum ile açıklanabilmektedir.

Yazarın yapıtlarını oluştururken, öz yaşamsal öğelerin yanı sıra, Dante gibi, Klasik edebiyat yazarlarından büyük ölçüde etkilendiği, söz konusu yazarların kitaplarından alıntılar yaptığı anlaşılmıştır. Özellikle Dante'nin "*İlahi Komedy*" adlı yapıtı, bu bağlamda, ilk sırada gelmektedir. Bu noktada yazarın önceki dönem yazarlarıyla bir tür duygusal bağ oluşturduğu da ortaya çıkartılmıştır.

ÖZET

Primo Levi, II. Dünya savaşından kurtularak yaşamına devam etme şansı bulan ender yazarlardandır. 1987 yılında yaşama gözlerini yumana kadar, durmaksızın, savaş sırasında, özellikle Toplama Kamplarında yaşadıkları konuları işleyerek, yapıtlar yazmıştır. Ancak Levi'yi aynı durumları yaşamış diğerk yazarlardan ayıran en büyük özellik, bütün olup bitenleri yalnızca bir anı olması, ya da intikâm almak için değıl, insanlığın bütün olup bitenleri öğrenmesi ve bir daha aynı durumun yaşanmaması düşüncesiyle herkesin ders alması için yazmasıdır.

Levi, yapıtlarında kimyager mesleğinin gerektirdiğı biçimde, her şeyi son derece nesnel biçimde kaleme almaktadır. Olaylar, sanki bir laboratuvar ortamında incelendikten sonra, okuyucuya aktarılmaktadır.

Levi'nin hem kişiliğinde, hem yapıtlarında klasik dünyaya olan ilgisi ve yakınlığı açıkça sezilmektedir. Klasik dünya denince, Levi için, ilk akla gelen yazar, elbette ki Dante'dir. Zâten, başlıca yapıtlarında Dante'nin “*İlahî Komedyâ*” adlı yapıtının ‘*Cehennem*’ adlı bölümünden fazlasıyla esinlenmektedir. Ayrıca Levi'nin tüm yapıtlarının neredeyse her sayfasında otobiyografik öğeler yer almaktadır.

İroni kavramı, Levi için ayrı bir önem taşımaktadır. Levi ironiyi kullanarak bazı olayları daha olumlu biçime getirmek ve aynı zamanda, yaşanan acılara da trajikomik bir görünüm kazandırmaktadır.

ABSTRACT

Primo Levi is one of the few writers who had the possibility to continue their life after the II. World War. Primo Levi, since the year 1987 in which he passed away, wrote all his memories related to Auschwitz and the death. But the thing that distinguishes Levi from the other writers who had to go through the same tragic events, is that he doesn't write everything because they are a big part of his memories, or because he wants a revenge, the only reason because he writes down everything, is that he wants all the people to know what really happened and that such things won't happen again.

In the work of Levi, his profession of chemist is evident; everything seems to be researched in a laboratory in a partial manner and then the results are shown to the reader.

In Levi's books the reader can also testimony his passion for the Classic world. When we mention 'Classic Italian writers', the first one that we remember is Dante and his "*Divin Comedy*" and especially the '*Inferno*'. Another important element of the work of Levi is autobiography.

As for irony which transforms every negative situation in to a positive one and the terrible and unbelievable events that the writer had to endure, assume a different tragicomic aspect.

KAYNAKÇA

- ALIGHIERI, D. *“La Divina Commedia-Inferno”*, Il Girasole, Calvizzano, 1992.
- ANISSIMOV, M., *Primo Levi o la tragedia di un ottimista*, Baldoni&Castoldi, Milano, 2001.
- BARANSKI, Z., *“Notes on Dante, the Epistle to Cangrande and Medieval Comedy”*, Lectura Dantis, n. 8, anno 1991.
- BASSANI, G., *“Il giardino dei Finzi Contini”*, Mondadori, Milano, 1980.
- BENTHAM, J., *“Introduzione ai principi della morale e della legislazione”*, UTET, Torino, 1998.
- BOBBIO, N., *“Primo Levi perchè”*, Le Monnier, Firenze, contenuto in Nuova Antologia, n. 2166, aprile-giugno, 1988.
- BOBBIO, N., *“Quante sono le virtù che sono state simboleggiate con un animale!”*, Pratiche, Milano, 1998.
- BORGES, J.L., *“Funes o della memoria”*, Einaudi, Torino, 1978.
- BOOTH, W.C., *“A Rethoric of Irony”*, University of Chicago Press, Chicago, 1974.
- CAMON, F., *“Conversazione con Primo Levi”*, Garzanti, Milano, 1991.
- CAVAGLION, A., *Primo Levi e Se questo è un uomo*, Loescher Editore, Torino-Firenze, 1993.
- DAVIS, C., *“Levinas”*, Polity, Cambridge, 1996.
- FERRERO, E., *“Primo Levi: Un’antologia della critica”*, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino, 1997.
- GORDON, R., *“Primo Levi: Le virtù dell’uomo normale”*, Carocci, Urbino, 2003.
- GRASSANO, G., *Primo Levi, il castoro*, (La Nuova Italia), Firenze, 1981.
- LANBEIN, H., *“Uomini ad Auschwitz. Storia del più famigerato campo di sterminio nazista”*, Milano, Mursia, 1984.
- LEVI, P., *“Se questo è un uomo”*, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., *“La tregua”*, Einaudi, Torino, 1991.

- LEVI, P., “*Storie naturali*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Se questo è un uomo*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Vizio di forma*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Liùt e altri racconti*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Il sistema periodico*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*La chiave a stella*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*La ricerca delle radici*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Se non ora, quando?*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*Ad ora incerta*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*L'altrui mestiere*”, Einaudi, Torino, 1991.
- LEVI, P., “*I sommersi e i salvati*”, Einaudi, Torino, 2003.
- LEVI, P., “*Discorso con Horatio*”, La Stampa, Ottobre, 1985.
- LEVI, P., “*Dello scrivere oscuro*”, Einaudi, Milano, 1996.
- LEVI, P., “*Racconti e saggi*”, Einaudi, Torino, 1992.
- LEVINAS, E., “*Totalità e infinito*”, Jaca Book, Milano, 1990.
- MANZONI, A., “*Sul romanticismo*”, in opere, a cura di M. Barbi e F. Ghisalberti, Sansoni, Firenze, 1942.
- MULHAL, S., “*Knowing and Acknowledging*”, S. Mulhal Editions, Oxford, 1996.
- NUSSBAUM, M., “*Love's Knowledge*”, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- RUSSEL, B., “*La conquista della felicità*”, Longanesi, Milano, 1967.
- SEMPRUN, J., “*La scrittura o la vita*”, Gaunda, Milano, 1997.